

Osmanlı Hukuk Sisteminde Yetimlerin Himayesi ve Maddi Haklarının Korunması -Kurumsal Süreç-
The Protection of Orphans in the Ottoman Legal System and Protection of Their Material Rights -Corporate Process-

Ayşe ŞİMŞEK

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı,
Karabük / TURKEY
ayse.simsek@karabuk.edu.tr

ORCID: orcid.org/0000-0001-6006-2746

DOI: [10.5281/zenodo.4604902](https://doi.org/10.5281/zenodo.4604902)

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 24 Ocak / January 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Şubat / February 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Mart / March 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Mart / March 2021

Atıf / Citation: ŞİMŞEK, A. (2021). Osmanlı Hukuk Sisteminde Yetimlerin Himayesi ve Maddi Haklarının Korunması -Kurumsal Süreç-. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (Mart 2021): 89-126.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Osmanlı toplumunda yetimlerin maddi haklarının korunması konusunda bazı uygulamalar geliştirilmiştir. İslam hukukunun konuları içerisinde değerlendirilecek bu haklar yetimlerin mal varlıklarının korunması konusunda alınan tedbirleri içermektedir. Bu çalışmada yetim mallarının korunmasına yönelik Osmanlı dönemi tedbirlerine ve yenilikçi çözüm usullerine yer verilecektir. Bu hukuki açılımlar tarihi süreçte yenilenen düzenlemeler yoluyla geliştirilmiştir. Tarihi süreçteki hukuki gözetim ve düzenlemelere vasi tayini, eytam keseleri, eytam sandıkları ve eytam nezâreti gibi müesseseler ve bu konuda yayınlanan nizamnâmeler örnek olarak verilebilir. Yetimlere intikal eden mallar vasiler aracılığıyla korunurdu. Nitekim eytam keseleri tayin edilen vasiler aracılığıyla yetimlere ait mal varlığının korunarak işletilmesi idi. Yetim mallarıyla ilgili işlemler kayıt altına alınarak ilgili tüm gelişmeler kontrol edilmekteydi. Eytam sandıkları yetimlere ait mal varlıklarının biriktirildiği ve bu malların ilgili nizamnamede belirtilen kurallar çerçevesinde borç isteyenlere verildiği fonlardır. Bu uygulamalar ile yetim malları değer kaybetmeksizin yetimler rüş çığına gelinceye kadar işletilmekteydi. İdâne işlemlerle yetim malından elde edilen gelirler yetimlerin bakım masrafları için kullanılmıştır. İdâne uygulaması borç paraya ihtiyaç duyan insanlar için fon görevini üstlenmiştir. Yetimlere intikal eden malların korunmasına yönelik önlemlerin yanında onların manevi bakımları da ihmal edilmemiştir. Osmanlı döneminde yetimleri korumak, eğitimlerini devam ettirmek, meslek eğitimi kazandırmak gibi amaçlarla pek çok müessese kurulmuştur. Savaş, doğal afet vb. sebeplerle bugün de yetimlerin sayısının azımsanmayacak derecede olduğu görülmektedir. Günümüzde yetimlerle ilgili olarak yürütülen projelerde tarihi tecrübeden yararlanmayı mümkün kılacak pek çok örnek yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Yetim, eytam kesesi, eytam sandığı, eytam nizamnamesi.

Abstract

In Ottoman society, some practices were developed for the protection of orphans' financial rights. These rights, which can be evaluated within the sub-

jects of Islamic law, include the measures taken for the protection of orphans' assets. It is noticed that the measures taken are thoughtful and innovative solution methods. It is seen that these legal expansions were developed through renewed regulations in the historical process. Establishments such as appointment of guardian, orphans' money pouches, orphans fund chests and ministry of the orphans (directorate of orphans) and regulations published on this subject can be given as examples of these legal surveillance and regulations. The property transferred to orphans was protected through appointed guardians. Orphans pouches were the preservation and management of the orphans' assets by the people who were appointed. Transactions regarding orphan goods were recorded and all relevant developments were controlled. The funds of the orphans are the funds where properties belonging to the orphans are collected and the registered properties are given to those who want them in accordance with the rules specified in the relevant regulation. With these practices, orphan properties were being operated without losing value until orphans reached the age of majority. The income obtained from the orphans' property through the process of "idâne" (lending transaction) was used for the care expenses of the orphans. With this (idâne) application, it has undertaken the task of funding for people who need loan money. In addition to the precautions for the protection of the property transferred to orphans, their moral care has not been neglected. In the Ottoman period, many institutions were established with the aim of protecting orphans, continuing their education, and providing vocational education. Today, it is seen that the number of orphans is at a considerable level due to war and natural disasters. Today, there are many examples that will make it possible to benefit from historical experience in the projects carried out for orphans.

Keywords: Ottoman, orphans, eytām pouch, orphans fund chest, orphan regulation

Giriş

Yetim hakkı insan hakları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarındaki yetimlerin haklarını din ve ırk farkı gözetmeksizin titizlikle korumaya çalıştığı ve bu konuda kayda değer örnekler verdiği görülmektedir. Osmanlı hukuk düşüncesinin dayandığı İslam'ın temel

kaynakları da yetim haklarının korunması konusuna ehemmiyet vermekte ve tüm insanlığı bu haklara aykırı davranmaya karşı uyarmaktadır. Tarih boyunca kurulan Müslüman Türk devletleri, İslam inancının yetimlere verdiği değer nedeniyle yetim haklarına riayete özen göstermişlerdir (Eryüksel, 1998, s. 331). Yetimlere karşı toplumun yerine getirmesi beklenen maddi ve manevi sorumluluklar bulunmaktadır. Maddi sorumluluklar içerisinde yetimlerin malını ve canını korumak yer alır. Manevi sorumluluklar ise yetimlerin sağlıklı psikolojik gelişimleri, eğitimi, güzel ahlak sahibi olmasının sağlanması gibi konuları içermektedir (Ağırman, 2007: 9). Osmanlı hukukunda yetimlerin haklarına gösterilen özen temelde İslam'ın yetimlerin haklarına verdiği değere dayanır. Osmanlı bu durumdan hareketle zaman içerisinde yetim malları konusunda toplumda görülen ihtiyaca binaen onların haklarını korumak için kurumsal hale getirmiştir.

Babası ölen çocuğa yetim denir. Yetim kelimesinin Arap dilinde çoğulu eytam ve yetâmâ'dır. Küçük olsun büyük olsun babası vefat eden herkesi yetim olarak isimlendirmek mümkündür. Fakat İslam hukukunda yetim henüz ergenlik çağına ulaşmamış çocuklar için kullanılmaktadır. Fıkıhçılar yetimliğin ergenlik ile kalkacağını belirten "Büluğ çağına ulaşan için yetimlik kalkar" (Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 9) hadisinden dolayı böyle düşünmektedir. Çocuğun bakım masrafları karşılama sorumluluğu hukuken babaya verildiği için, babası ölene yetim denmiştir (Arı, 27 Eylül 2020; <https://www.unicef.org>).¹

İslam öncesi Cahiliye dönemi Araplarında uzun süren savaşlar nedeniyle yetim sayısı çoktu. Yetimlere babalarından kalan mal teslim edilmezdi. Vasiler, mallarına sahip olmak için yetim kızlarla evlenir veya onları başkasıyla evlendirip mehirlerini ellerinden alırlardı (Arı, 27 Eylül 2020). Bu sebeple Kur'ân-ı Kerim'de yetimlerle ilgili ayetlerin büyük bir kısmı onların maddi haklarının korunmasına yöneliktir (el-En'am 6/152; el-İsrâ 17/34; en-Nisâ

¹ UNICEF'in ebeveyn bakımından yoksun çocuklar hakkındaki verilerinde yetimin tek ebeveynini kaybetmesinin "tek yetim/single orphan", her ikisini kaybetmesinin ise "çifte yetim/double orphan" şeklinde terimleştirildiği görülmektedir. Onların verilerine göre yetimin yetim olarak değerlendirilmesinde ebeveynden hangisinin öldüğü değil ikisinden biri veya her ikisinin ölmesi dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Terminolojideki bu farklılık dünyadaki yetim sayısının farklılaşmasına yol açtığı ve yetimlerle ilgili politikalar konusunda somut adımlar atılmasını etkilediği ifade edilmektedir.

4/6; en-Nisâ 4/3, 127; el-Enfâl 8/41; el-Haşr 59/7; el-Bakara 2/215, 220; en-Nisâ 4/8; el-İnsân 76/8; el-Beled 90/15). Kur'ân'da yetimlerin mal varlıklarına rüşd çağına kadar iyi tutum dışında yaklaşılmamasının istenmesi çok açık bir emirdir (el-En'am 6/152). Kuran'da iyi davranış olarak tanımlanabilecek ih-san teriminin uygulama alanı içerisinde yetimlere iyi davranışta bulunma ilk sıralarda yer almaktadır (en-Nisâ 4/36; el-Bakara 2/83; Akyüz, 2010: 7).

İslam hukukçuları yetimlerin korunması ve yetiştirilmesi görevini toplumun görevleri arasında sayarak yetime yakınlık derecesine göre bu sorumluluğu yerine getirmesi gerekenleri sınıflamıştır. Yetime bakma sorumluluğu öncelikle mahremi olan yakın akrabalarının üzerindedir. Yakın akrabaları yoksa veya bu sorumluluğu üstlenmek istemezlerse diğer müslümanların üzerine geçer. Velisi olmayanların velisinin devlet başkanı olduğu hadisine (Tirmizî, "Nikâh", 15; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 19; İbn Mâce, "Nikâh", 15) dayanarak bu görev devlet tarafından yerine getirilebileceği gibi devletin belirlediği koruyucu aile veya kurumlarla da yürütülebilir. Yetimlerin korunması ve yetiştirilmesi esnasında gereken masraflar malı varsa kendi malından karşılanır. Yetime ait mal varlığı yoksa akrabaları, devlet veya vakıflar aracılığı ile masrafları karşılanmaya çalışılır (Arı, 27 Eylül 2020). Hz. Peygamber yetimlerin işlerini üstlenen kişilerin cennette kendisiyle birlikte bulunacağı müjdesini vermektedir (Buhârî, "Edeb", 24; Tirmizî, "Birr", 14; Ebû Dâvud, "Edeb", 123).

İslam tarihi açısından meseleye bakıldığında yetimlerin gözetimi ve onlara maddi destek sağlamak üzere bazı kurumsal tedbirlerin alındığı görülür. Bunlar arasında en önemli kurum beytülmal yani devlet hazinesidir. Bunun teorik olarak da Kur'an referanslarına dayandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Enfal Suresi 41. ayette ganimetlerin beşte birinin sarf edileceği yerler arasında yetimler de sayılmaktadır. Dolayısıyla ayete göre beytülmale gelen bu mallarda yetimlere de pay ayrılması istenmektedir. Yine Haşr Suresi 7. ayette fey olarak değerlendirilen gelirlerin harcama kalemleri arasında yetimler de bulunmaktadır. Esasında ganimetler ve feylerden gelen gelirler beytülmalde toplanmakta ve ayette bahsi geçen yerlere sarf edilmekteydi. Hz. Peygamber ve dört halife dönemindeki uygulamalarda yetimlerin haklarının gözetildiği bilinmektedir. Özellikle Hz. Ömer döneminde kurumsal bir yapıya kavuşan "Beytü'l-mâl" gelirlerinin harcama kalemleri içerisinde yetimler bulunmak-

taydı (Çelik, 2017: 133-145; Apak, 2018: 149-150; Erkal, 11 Ocak 2021; Doğan, 2019: 12).

İslam tarihinin ilerleyen asırlarında yetimlerin haklarının korunmasına yönelik ortaya çıkan bir diğer kurum ise ahilik teşkilatıdır. Bu teşkilat 13. yy'de Anadolu'da tesis edilen bir esnaf ve sanatkâr birliğidir (Kazıcı, 11 Ocak 2021; Andaç, 1993: 1). Orta Çağ Anadolu'sunda ahilik teşkilatının temel işlevi sosyal hayatın düzenlenmesine katkı sunmak, toplumda gençleri kötü alışkanlıklardan koruyarak belli bir sanat ve meslek öğrenmelerini sağlamak olmakla birlikte (Andaç, 1993: 3) özellikle yetimlerin gözetilip meslek edinmelerinde de katkılar sunmuştur. Bu çerçevede yamak-çırak-kalfa-usta ilişkisi kurularak yetimlerin ahlaki olgunluk ve mesleki deneyim kazanmalarını sağlamıştır. Mesleki kariyer törenlerinde özellikle de üstat olacak kalfa için yapılan helallik merasimindeki ahitlerde yetim hakkına saygılı olunmasını tembih eden metinler yer almaktadır (Andaç, 1993: 14; Tekin, 2006: 230). Ahilik teşkilatının sanat ve meslek öğretiminin yanı sıra sosyal hayatta uygulanması beklenen hak ve sorumlulukların da öğretildiği bir kurum olduğu görülmektedir.

İslam tarihinde yetim haklarının temin edilmesi ve korunması konusunda hassasiyet gösteren kuruluşlardan biri de vakıflardır. Vakıflar, toplumdaki gelir dağılımını düzenleyen, bayındırlık, sağlık ve eğitim sistemi gibi birçok alanda hizmet vermektedir (Akman, 2018: 189-224, 190). Vakıflar, yetim çocukların toplum içerisinde tutunmasını sağlamış ve onlardan hiçbir yardımı esirgememiştir. İslam tarihinde kurulan vakıf müesseselerinde yetimler de düşünülmüştür. Örneğin İlhanlılar devrinde Gazan Han (ö. 703/1304) vakıf idarilerini düzenleyerek Tebriz'de içerisinde kütüphane, yetimhane gibi pek çok kuruluşu ihtiva eden müesseseler oluşturmuştur (Köprülü, 1942: 21; Kapıcı, 2016: 18-19).

Osmanlı Devleti'nde yetimlerle ilgili hukuki düzenlemeler zaman içerisinde ihtiyaca binaen gelişmiştir. Örneğin devlet hazinesinin giderleri arasında yetimlere ait ödenekler vardır. Kapıkulu süvarilerinin ölmesi durumunda geride bıraktıkları yetimlerinin kullanması için *eytam keseleri* adı verilen menkul ve gayrimenkul malları içeren keseler hazırlanmışlardır. Şehit olan askerlerin yetimleri bu keseden yevmiye almışlar ve büyüdükleri zaman orduya katılmışlardır (Çiftçi, 2003: 82-83). Eytam keselerinin ortaya çıkış tarihi tam ola-

rak bilinmemekle birlikte birçok sahada uzun yıllar boyunca uygulanmıştır (Çiftçi, 2003: 93-94). Tanzimat öncesi Osmanlı döneminde yetim mallarının korunmasıyla ilgili hukuki yapıyı arşiv belgelerinde ve sicil kayıtlarındaki vasi tayin belgelerinde görmek mümkündür (*BOA, A. MKT. UM.*, 59-32, 13-07-1267).² Vasi tayin belgeleri, yetim kalan çocukların vesayetinin, dönemin mahkeme kayıtlarınca takip edildiğinin ve yetim haklarının korunmaya çalışıldığının göstergesidir.

Bu konuda daha önce yapılmış bazı çalışmalara işaret edebiliriz. Genel anlamda yetimler ve sosyal hizmetler alanında yapılmış iki çalışmaya işaret edilebilir. Bunlardan ilki Hikmet Zeki Kapıcı'nın Osmanlı'dan Cumhuriyet'e yetim konusunu inceleyen eseri (Kapıcı, 2016), diğeri ise Yılmaz Çelik'in "Asr-ı Saadette Kimsesiz Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmetler" adlı makalesi ile (Çelik, 2016) ve İslam tarihinin temeli olan Hz. Peygamber dönemi İslam'da sosyal hizmetleri ele alan kitabıdır (Çelik, 2017). Nesimi Yazıcı'nın "Tanzimat Döneminde Yetim Mallarının Korunmasına Yönelik Yasal Düzenlemeler ve Bazı Uygulamalar" adlı makalesi doğrudan yetim mallarının korunmasını gündemine almıştır. Bu çalışma Tanzimat dönemindeki yasal düzenlemeler ve uygulamaları incelemektedir (Yazıcı, 1995: 45-53). Yine Cafer Çiftçi tarafından hazırlanan "Osmanlı Döneminde Bursa'da Eytam Keseleri" adlı makale yerel örnekte yetimlerle ilgili uygulamalara ışık tutmaktadır. Özellikle eytam keseleri üzerine yoğunlaşmaktadır (Çiftçi, 2003: 82-83). Yetimler konusunda en nitelikli çalışmalardan biri de Tahsin Özcan'ın kaleme aldığı "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları" adlı makaledir (Özcan, 2006). Bu konudaki temel alanlardan biri olan eytam sandıkları meselesini inceleyen yazar bu çerçevede yetimlerin himayesi konusunu değerlendirmiştir. Bu konuda zikre değer bir diğer çalışma ise Fatih Bozkurt'un "Yetimi Kolla Malını Korum! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875)" adlı çalışmasıdır (Bozkurt, 2012: 69-90). Yetim mallarını tereke defterleri çerçevesinde ele alan ilgili araştırma konuyla ilgili literatürün önemli çalışmalarından biridir.

² Bu arşiv belgesinde Hıfzı Bey hayattayken oğlu Halil Kâmil için damadı Muhammed Akif Bey'i vasiy-yi muhtâr nasb ve tayin eylediğini ifade etmektedir.

Bu çalışmada ise özellikle yetimlerin mallarının korunmasına odaklanılacak, bu konuda Osmanlı dönemindeki uygulamaların tarihsel gelişim sürecine değinildikten sonra özellikle Tanzimat dönemi kurumsal serüveni incelenecektir. Yetim mallarının korunması konusunda yapılan düzenlemelerin onların geleceğe daha güvenle bakmaları ve hayata tutunmaları açısından önemi vurgulanacaktır. Bir diğer anlatıyla burada Tanzimat öncesi Osmanlı klasik dönem hukukunda yetimlerin maddi haklarının korunmasına yönelik geliştirilen uygulamalara, bu çerçevede hukuki değişim ve dönüşümlere yer verilecektir. Bu minvalde kuruluşundan Tanzimat'a Osmanlı hukuk düzeni içerisindeki arşiv ve sicil kayıtlarında bulunan vasi tayini, eytam keseleri, terke defterleri, eytam sicilleri ile vakıf ve ıslahhanelerin vakfiye ve nizamname kayıtları çerçevesinde konuya değinilecektir. Ardından Osmanlı modernleşme döneminin başladığı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e oluşturulan Eytam Sandıkları ve Emvâl-i Eytam Nezâreti gibi kanuni ve kurumsal gelişmeler üzerinde durulacaktır. Tarihi açıdan kurumsal yapıların kuruluş, gelişim ve değişimleri konusunda henüz kesin bilgiler bulunmamaktadır. Dolayısıyla aşağıda verilen bilgilerin bir kısmı dönem olarak ancak tespiti mümkün olabilen hukuki ve kurumsal gelişmelerdir. Yine bu makale yetimlerin maddi haklarının korunmasını ve geliştirilmesini konu edindiği için Tanzimat dönemi kurulan Darülaceze, Darüşşafaka gibi müesseseler sadece yetimlere mali destekleri bakımından ele alınmıştır.

I. Kuruluşundan Tanzimat'a Osmanlıda Yetimlerin Maddi Haklarının Korunması

Osmanlı dönemi sicil ve arşiv belgelerinde yetim malları ile ilgili birçok kayıt bulunmaktadır. Şer'iyye sicilleri, Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların ve kadı yahut nâibi tarafından tutulan kayıtların toplandığı resmî statü taşıyan defterlerdir. Arşiv ise Osmanlı Devleti'ne ait resmî defter, sicil ve evrakın bugün muhafaza edildiği yer olan Osmanlı Arşivi'dir. Sicillerde "vasi tayini belgesi" ile yetimlere ait mal varlıklarının korunması konusunda kimin görevlendirildiği resmi olarak kayıt altına alınır (İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, 2010).³ Dolayısıyla miras yolu ile intikal

³ Bu belge de yer alan örnekte Mevlâna Abdi b. Ahmed'in yetimlerinin vasisi olmadığı için mahkeme eşi Firdevs bt. Dursun'u vasi tayin etmektedir.

eden malları yetimlere hemen teslim edilmez (Arı, 27 Eylül 2020). Tayin edilen vasiler aracılığı ile bu malların korunması sağlanır (Eroğlu, 2007: 286; BOA, C. ADL., 22-1302, 13-11-1238).⁴ Ayrıca miras paylaşımlarının yer aldığı tereke defterlerinde yetimlere ait mal varlığı görülebilir. Menkul ve gayri menkul mal varlıkları vasiler tarafından işletilmiş, sermayeleri kontrol edilmiş, elde edilen gelirler yetimlerin ihtiyaçları için harcanmış ve rüşd çağında yetimlere verilmiştir (Çiftçi, 2003: 83).

1. Vasi Tayini Belgeleri ve Eytam Keseleri

Vesâyet fıkihta eda ehliyeti bulunmayanların veya eksik olanların mallarını korumak veya işletmek sorumluluğunu elinde bulundurmayı ifade eden bir terimdir. Eda ehliyeti hiç bulunmayan gayri mümeyyiz küçüklerin ve akıl hastalarının; ayrıca eda ehliyeti kısıtlı olan akıl zayıflığı bulunanların ve sefeh olanların haklarının korunması dini ve insani bir vazifedir. Bu sebeple ihtiyaç duyulduğunda onlar adına işlerinin yapılması için hukuki yetkiye sahip kişi veya kişilerin olması zorunludur. Yetimler için bu görevi babanın, dedenin ya da hâkimin belirlediği vasi gerçekleştirir. Vasi terimi bu yetki ve sorumluluğun verildiği kişiyi anlatır (Bardakoğlu, 29 Eylül 2020).

Fıkıh âlimlerine göre küçüklerin mali hakları en ehil kişiler tarafından korunmalıdır. Mal üzerinde güçlü yetki ve sorumluluk sahibi olan vasinin görevi ağır bir emanettir. Vasi, küçüğün malının idaresi konusunda örfe ve hukuka uygun hareket etmek durumundadır (BOA, A. MKT. DV., 64-18, 10-01-1269).⁵ Yetimin malının kendi kendini tüketmemesi için bazı tedbirler düşünülmüştür. Örneğin Şafii fakihî Mâverdi (ö. 450/1058), vasinin yetki ve sorumluluğunu dört aşamada özetler. Bu aşamalar kısaca malın aslını

⁴ Bu arşiv belgesinde Alosanya, Dumke ve Badracık kazalarında Emlâk-ı Hümâyun nâzırlığı görevindeyken ölen Silahşoran-ı Hassa'dan Ankaralı İsmail Ağa'nın muhallefati satılmış ve parası evlatlarının vasisine teslim edilmiştir. Bu para vasiye terekeyi muhafaza etmesi ve gerektiğinde çocukların menfaatine uygun şekilde kullanması için verilmiştir.

⁵ Bu arşiv belgesinde Kahire'de ticaret yaparken vefat eden İstanbul'da Gedik Paşa civarından Divân-ı âli Mahallesi ahalisinden Hacı Ali Ağa'nın terekesinden küçük kızların vasisinin, yetimlerin mallarının irbâhı için emvâl-i eytâma teslim edilmesi talebi ve bu talepten sonra yetim mallarının istenmesi, ilgili yerlere teslim edilmesi ve terekenin değerinin belirlenmesine dair yazıların yer aldığı belgeler bulunmaktadır. Bu belge, vasilerin yetim malları konusundaki uygulamalarını gösteren bir örnektir.

muhafaza etme, gelirini çoğaltma, maruf ölçüler içerisinde kullanma, malda üçüncü kişilerin hakları varsa onları ödemedir (Bardakoğlu, 29 Eylül 2020). Yetimlerin mallarının korunması için görevlendirilen vâsiler sorumluluğu altında bulunan malları idare ederken yetimin yararını düşünmelidir. Örneğin arşivde yer alan bir belgede Piri Çavuş'un yetimlerinin vasisi karısı Hatice'nin arzuhalinin de içinde yer aldığı bir dizi yazı yer almaktadır. Özetle vasi olan Piri Çavuş hasta iken Karaman valisi borç olarak kendisinden üç bin flori istemiş ve o da bunu verememiştir. Kendisinden intikam almak için paranın nâzırı olan sipahi Hemdem hapsedilmiş ve belgede belirtilen pek çok mal alınmıştır. Bu malların geri verilmesi ve nâzırın hapisten çıkarılması gibi hususların Karaman valisinden istenmesi ile ilgili hüküm belgede yer almaktadır (BOA, A. DVNSMHH. D., 55-134, 17-12-992).

Vasinin kusuru ve kastı olmaksızın yetim zarara uğradığında vasi emin sayıldığından ödeme yükümlülüğü olmaz (Bardakoğlu, 29 Eylül 2020). Buradan da anlaşıldığı gibi vasi eğer ihtiyaç sahibi ise maruf ölçülerde yetimin malından faydalanması mümkündür (Arı, 27 Eylül 2020). Bazı arşiv ve sicil belgelerinde vasiyi denetleyen nâzırların kadı tarafından atandığı veya vasi ile nâzırın belgelerde birlikte yer aldıkları görülür (BOA, AE. SAMD. III, 44-4419, 15-08-1127).⁶ Nâzırın vazifesi vasinin görevini layığı ile yapıp yapmadığını kontrol etmektir (Yazıcı, 1995, 13). Yani nâzırın görevi vasinin, yetimin malına sahip çıkıp çıkmadığını, gereksiz yere savurganlık yapıp yapmadığını kontrol etmektir.

Osmanlı sicil belgelerinde vasi tayini ile ilgili kayıtlara rastlanmaktadır (İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil, 2010: 149; Kadı sicillerinden vasi ve yetim ile ilgili örnekler için bk. Gürsoy, 2020).⁷ Vasi tayi-

⁶ Arşivdeki bu belgede vefat eden Kilis Voyvadası Hacı Mehmed Ağa ibni İsmail'in mecruchen vefatıyla ümmü'l-veledi Safiyye bint-i Abdullah, sağiresi Hatice ve sağirlerinin anneleri Zeynep binti Abdullah için İstanbul Askeri Kassamlığı tarafından Ali Ağa vasi ve nazır tayin edilmiştir; İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, (H. 930-936 / M. 1524-1530), 251 [33a-3] s.178, bu sicil belgesinde yer alan örnekte merhûm Murad Fakih'in oğlu Hızır merhûmun irsle intikal eden toplamda bin sekiz yüz elli akçeye vasî olan Musa ve nâzır Ali'nin bilgisi ile kayıt altına alındığı ifade edilmektedir.

⁷ Bu belgede Pero'nun yetimlerine mahkeme tarafından Yorgi b. Keremidin vasî tayin edilmiştir; 915 [115a-2], s.366' da yer alan örnekte Arslan b. Durahan'ın yetimlerine irsen kalan mallarının korunması için anneleri Elvan bt. Iskender vasî tayin edilerek kayıt altına

ninin hukuki yönüne bakılırsa çoğunluk İslam hukukçularına göre vasi tayinini en iyi biçimde baba yapabilir. Hanefilere göre baba vasiyi belirlemediyse dede küçüğün mallarını idare etme ve vasi belirleme sorumluluğuna sahiptir. Vasi belirleme yetkisi sırasında üçüncü sırada kadı yer almaktadır (Bardakoğlu, 30 Eylül 2020). Arşivde yer alan bir kayıta Mehmed Refik Efendi'ye ait olan fetva belgesinde kendisine bakacak kimsesi olmayan küçük çocuğa hâkim tarafından vasi tayin edilebileceği bildirilmektedir (*BOA, MŞH. FTV, 1-166, 07-01-1285*).⁸ Mahkemeler aynı zamanda vasi olmaya ehil olmadığı doğru haberle anlaşılan bir vasiyi azledilebilmekte ve vasinin değiştirilmesini sağlayabilmektedir (*BOA, İE. ADL., 1-56, 12-06-1085*).⁹ Arşiv belgesinde yer alan bir örnekte vasilerin yetimin malından nafaka talebi kaydı yer almaktadır. Bu arşiv belgesine göre yetimlerin mallarından vasilere para verilmesi istenmektedir. Kalan paranın ise eytam müdürüne verilmesi ve malın değer kaybına uğramadan bekletilmesi istenmektedir (*BOA, A. MKT.DV., 78-38, 10-05-1271*).¹⁰

Resmi makamların vasi tayin etmesi durumunda kassamların yani ölenin terekesini hesap eden memurların yetimlere vasi tayin edilmemeleri ve bu tür miras paylaştırmalarında resm-i kismet adı verilen vergiyi almamaları konusunda uyarılar vardır (Öztürk, 2 Ekim 2020). Yine arşiv belgesinde yer

alınmaktadır.

⁸ “Zeyd-i sağırın eb ve ced ve vasiden birisi olmamağla hâkim, Zeyd’e Amr’ı vasî nasb edip Zeyd’in malını Amr hıfzettirmekte kâdir olur.”

⁹ “Medine-i Galata muzâfâtından İstinye Nâhiyesine tâbî’ kala-i cedîde sâkinlerinden iken bundan akdem müteveffât olan Rahime binti Ahmet’in sadrı oğlu Muhammed ve sadriye kızı Fâtıma ibneti el-Hâc Hüseyin nâm sağırânın mukaddemâ kibel-i şer’den vasîsi olan cedd-i fâsidleri mezbûr Ahmed vesâyet-i mezkûre ehil olmadığına binâen sikât-ı ahbâr ile vesâyete mezkûreden azl olunup yerine işbu râfiu’l-kitâp sağırân-ı merkûmânın babaları mezkûr el-Hâc Hüseyin vasî nasb ve tayin olunup ol dahî vesâyet-i mezbûreyi kabulü ve uhde-i lâzimesin edâyı taahhüd etmeğın mâ vekaa bi’t-taleb ketb olundu.”

¹⁰ Bu arşiv belgesinde İstanbul’da Aksaray kurbünde Çakırağa Mahallesi sakinlerinden olup akdemce vefat eden Hafız Ahmet Efendi’nin bi’t-temessük mütevellî bi’l-icâreteyn hayatında mutasarrıf olduğu medine-i Tekfur Dağında kâin Kürtler Hanı demekle arif bir bâb vakfı hânî ba’de vefât terekesinden yetimlerine kalan malından yetimlerin nafakası için vasilerine para verilmesi ve kalan malın nizamnâmeyle tevfikân imâl ve istirbâh olunarak emvâline zam ve ilâve olunmak üzerine eytam müdürüne teslim edilmesine... dair örnek yer almaktadır.

alan bir örnekte Alacahisar'da ölen Mehmed'in baliğa kızları vardır. Müracaat etmedikleri halde onlara kalan tereke kassamlar tarafından cebren taksim edilmiştir. Otuz bin akçe resm-i kısmet aldıkları ifade edilmektedir. Ayrıca eşyaları pazarda satmak yerine ucuz fiyata kendilerinin zapt ettikleri bildirilmektedir. Bu durumun teftiş edilmesi ve alınan eşya ve paranın iade ettirilmesi konusunda Alacahisar beyinden Ürgüp kadısına hüküm yazılmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA, A. {DVNSMHH.d... 21-616, 16-12-980). Bu tür uyarıların sebebi yetim mallarını korumak ve yaşanabilecek suiistimallerin önüne geçmektir.

Osmanlı'da yetim mallarının kontrolünün tamamen devlet eliyle gerçekleşmeden önce vasiler tarafından ve onları kontrol eden resmî kurumlar eliyle yürütülmekte olduğu görülmektedir (Yetimlere ait malları vasilerin zimmetlerine geçirdiğinin tespit edildiği ve vasilerin mahkeme tarafından zorla çağırıldığı anlatıldığı arşiv belgeleri için bk. BOA, DH. MUI., 38-4, 15-11-1327).¹¹ Vasiler yetimlere miras yolu ile intikal eden menkul ve gayrimenkul malları işletmekte, elde edilen gelirleri muhafaza ederek onların ihtiyaçları için sarf etmekte ve rüşet çağına geldiklerinde onlara teslim etmekteydiler. Bu kurumlara eytam keseleri ismi verilmektedir. Eytam keseleri babaların vefat etmeden önce vasi tayin etmesi veya yetimi olan terekeler için mahke-

¹¹ Yetimlere ait malları vasilerin zimmetlerine geçirdiğinin tespit edildiği ve vasilerin mahkeme tarafından zorla çağırıldığı anlatıldığı arşiv belgeleri için bk: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. MUI., 38-4, 15-11-1327: "Dahiliye nezâreti aliyyesine, saadetlü efendim hazretleri tahrir-i tereke ile me'luf olmayan Karaduh kazası ahâli-i müslime ve gayri müslimesiyle emvâl-i eytâmı zimmetlerine geçiren evsiyânın muhâkeme-i şer'iyeye celilelerine imkân müsâade olmamasından nâşi ber müceb-i talimât-ı celileri için polis komiserliğine yazılan tezkirelerin hükümsüz birağılmaları emvâl-i eytâmın mahvı ve ziyânı mücib olmakta olduğu Karaduh kazası niyâbet şer'iyesinde işâr olunmuş vuku bulan celb ve davete icâbet etmeyen evsiyâ ve sâir .. emvâl-i eytâm nizamnamesinin altmış altıncı maddesinde muharrer bulunduğu vechile mahkeme-i şer'iyeye tarafından verilecek tezkere üzerine zabıta marifetiyle icâbete mecbûr edilmesi ve tebea-i gayri müslime terekeleri hakkında mezkur nizamnamenin yirmi birinci maddesi mücibince muâmele ifâsı lâzımeden olup bu bâbda memûrîn şer'iyeye taraflarından usûl ve nizâmına muvâfık olarak vukû bulacak mürâcaatta memûrîn kâdesince derhal icâb-ı icrâ edilerek ziyâ-ı hukûka meydân verilmesi akdem vezâiften bulunduğu hususu mezkûrun tamimen tebliğ buyurulmasının savbı valâlarına izbârı meclis idâre-i eytâmdan ifâde kılınmış olmağla ifâyı muktezası menûd himemi aliyyeleridir efendim; Şeyhu'l-İslam"

menin vasi tayin etmesi şeklinde oluşabilmekteydi. Ölen kişinin terekesi ile ilgili işlemler, varisler arasında yetim varsa kassamlar tarafından yapılmaktaydı. Tereke ile ilgili işlemler sırası ile gerçekleştirildikten sonra yetimin mal varlığı için kese kurma işlemi kadı huzurunda yapılırdı. Bu aşamadan sonra yetimin menkul ve gayrimenkul mallarının tespit edilip yazıldığı keselerden vasi sorumluydu (Çiftçi, 2003: 84).

Yetimlere miras yolu ile intikal eden paraların işletilmesi ile elde edilen nema, gayrimenkullerin kirasından elde edilen gelirler, yetimlerin nafakası için alınan meblağlar gibi yetimin sermaye miktarı gelir ve giderleri gibi her türlü yenilik bu keselerde kaydedilmekteydi. Birden fazla yetim için eytam kesesi oluşturulmuş ise her yetimin hesabı ve kaydı ayrı tutulurdu. Vasinin kayıtları bazı zaman aralıkları ile kadılar tarafından kontrol altına alınırdu (Çiftçi, 2003: 85-87). Eytam keseleri isminin verilmesinin sebebi yetimlerin miras olarak kalan paralarının ve ilgili işlemlerin kumaştan oluşan bir kesenin içerisinde yer almasıdır (Karataş, 2015: 21-22). Eytam keselerinin bazı belirgin farklılıklar olsa da eytam sandıklarının ilk hali olduğu söylenebilir.

2. Tereke Defterleri

Yetim isimlerinin ve yetimlere ait malların tespit edilebildiği diğer vesikalar tereke defterleridir. Bu defterlerde, ölen kişinin mal varlığı (tereke) ve vârislerinin adları yer almaktadır. Vârisler arasında anne karnındaki çocuk dâhil olmak üzere tüm vârisler yazılır ve miras hisseleri İslam miras hukukuna göre taksim edilir. Kassamlar, vârisler istemeden terekeye kendiliğinden müdahale edemez. Kassâmların miras taksim etme yetkisine sahip olmaları için vârislerden birinin başvurması veya mahkemenin terekeye müdahale hakkının oluşması gereklidir. Küçük çocukların haklarının korunması mahkemenin terekeye müdahale etmesi için yeterli sebeplerden biridir (Öztürk, 2 Ekim 2020).

Varisi bulunmayan veya tespit edilemeyen biri vefat ettiği zaman terekeye devlet el koyar ve eşyaları satılır, yapılan harcamalar çıkarıldıktan sonra kalan miktar hazine (beytü'l-mâl) sandığında korunur, kayıt altına alınır ve beş yıl boyunca eytam sandığında korunarak alacak veya vârislerin ortaya çıkması ihtimaline karşın bekletilirdi. Vâris çıkarsa kendi hissesi miktarınca

teslim edilirdi. Vâris veya alacaklı çıkmaması durumunda paralar beytülmale teslim edilerek devlet hazinesine dâhil edilirdi (Taş, 2019: 120-121).

3. Eytam Sicilleri

Yetim isimlerinin yer aldığı vesikalardan biri de eytam sicilleridir. Eytam sicilleri, Emvâl-i Eytam Nezâreti veya daha sonra değişen adıyla Emvâl-i Eytam İdâresi'nde çalışan kâtiplerin yetimlere ait malların kayıtlarını tuttukları defterlerdir (*BOA, DH. İ. UM. EK.*, 46-14, 16-04-1336).¹² Bu defterlerin içerisinde yetimlerin mal varlıkları kaydedildiğinden tereke ile ilgili kavramlar yer almaktadır. Yetimin mûrisi yani malın kimden intikal ettiği, yaşadığı yer, babasının ve yetimin adı olmak üzere yetimle ilgili önemli ve tanınmasını sağlayacak bilgiler kaydedilmektedir. Yetimin malı ile ilgili bundan sonra meydana gelen gelişmeler bu deftere yazılmaktadır. Yetimin, malını kullanabilme olgunluğuna sahip olduğunu ispat edinceye kadar bu mal ile ilgili tüm gelişmeler sicile kaydedilmeye devam etmektedir. Rüşünü ispat eden yetime malı teslim edilmektedir (Yıldız, 2017).

4. Vakfiye ve Nizamnamelerde Yetim Malları

Vakfiyelerde yetimlerin maddi ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bazı tedbirler yer almaktadır. Bunlar yetimlere ait malların korunmasından ziyade sahipsiz, korumasız ve herhangi bir mülkü bulunmayan yetimlerin geçimlerinin sağlanması ve kanunlara uygun bir şekilde ihtiyaçlarının temin edilmesine yöneliktir. Osmanlı döneminde yetimlerin korunması ve kollanması konusunda vakıflar zaman üstü bir örnek ortaya koymuşlardır. Örneğin Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya Camii'nin batı kapısının yan tarafına ye-

¹² Bu arşiv belgesinde Of Kazası'nda Eytam Sandığına ait bulunan makbuzların, sicillerin ve şer'i mazbataların tayin edilen memurlara teslim edildiği anlatılmaktadır. Eytâm sandıklarında yer alan sicillerin teslim edilmesi açısından belge örnek verilmiştir. "Dâhiliye nezareti vekâlet-i celîlesine... Devletlü efendim hazretleri, Of Kazası Eytâm Sandığına âid defâtir ve makbûzât ile sicillât ve mezâbıd-ı eriyye ve evrak-ı resmîyenin cânibihıfz ve nakliyesine me'mûr tayin edilen kazâ mezkûr nüfûs memûru Ömer ve tahrîrât kâtibi vekili orman memuru Muhammed Râif Efendilere teslim edildiği ...mukîm kazâi mezkûr mahalle-i şerîyyesi baş kâtibi ve eytâm müdürü Abbas Efendi'nin de ifâdesine atfenistinâf müddeî ... teşrîni sâni 1222 târihli ...yüz seksen beş numaralı tahrîrât-ı cedîdesinde beyân ve izbâr edilmiş olduğundan hukuk-ı eytâma teallük eden sâlifü'z-zikr defâtir ve evrâk-ı sâire-i resmîye..."

timler için yaptırmış olduğu “Dâri’-t-Talim” ismini verdiği okul, yetimlerin maddi ve manevi bakımına gösterilen değeri yansıtmaktadır. Ayrıca Sultan Fatih, vakfiyelerde bulunan “Kalenderhâne” isimli bölümde yetimlerin geçimlerini kolaylaştırması için her gün 100 akçeden ayda 3000 akçe sarf edilmesini emretmiştir (Yazıcı, 2007: 16).

Sivas’ta kurulan bir vakıfta yetimlerin bakım masraflarının karşılanmasının yanı sıra koruyucu aileler yanında yetiştirilmelerinin öngörüldüğü örnekler bulunmaktadır. Böylece yetimlerin aile sıcaklığı içerisinde büyümelerine vesile olunmaktadır. Tekirdağ’da kurulan bir başka vakfın vakfiyesinde ise vakıf gelirlerinden her yıl yüz kuruş ayrılması, yetim ve yoksul çocukların ihtiyaçlarına harcanması yer almaktadır. Maddi ihtiyaçları yanında yetimlere meslek öğreten ve onları hayata hazırlayan kurumlar da oluşturulmuştur. Örneğin Mithat Paşa’nın Niş’te ve Tuna Vilayeti’ndeki valilikleri sırasında kurduğu “ıslahhaneler” zikre değerlidir (Yazıcı, 2007: 17-18, 35-40). Daha sonra yeni açılan ıslahhanelerle Balkanlar’da ve Anadolu’daki çocuklara farklı merkezlerde ev sahipliği yapılmıştır. Islahhanelerde yetimlerin çoğunlukla tescile degecek miktarda mal varlıkları bulunmamaktaydı (Koç, 2007:117-118).

Islahhanelerde yetimler okuma-yazma dini bilgi, basit hesaplama dersleriyle birlikte daha çok mesleki bilgi elde ettikleri pratik dersler görmekteydiler. Dericilik, dokumacılık, gibi geleneksel sanatlarla birlikte matbaacılık, maddensel ürünler, buhar makinesi, dokuma tezgâhları ve dikiş makinesi gibi araç-gereçlerin üretimi ve kullanması konusunda eğitim almaktaydılar. Mezun olduktan sonra işlenen ürünlerden elde edilen kazançtan öğrencilerin payları saklanmakta ve mezuniyet sonrası kendilerine iş konusunda alternatifler sunulması için izin verilmekteydi (Koç, 2007: 117; (Koç, 2006: 194). Islahhanelerde öğrenmiş oldukları meslekler sayesinde yetimler maddi anlamda kendilerine yeterli birey haline gelebilmişlerdir. Bu kurumlar on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından yirminci yüzyıl başlarına kadar sosyal ve ekonomik sorunlar nedeniyle zor durumda kalan çocuklar için hayati değerinde işlev görmüştür (Koç, 2007: 125). Osmanlı döneminde kurulan vakıfların pek çoğunda yetim çocukların bakım masraflarının karşılandığı örnekleri görmek mümkündür (Yazıcı, 2007: 17-18, 35-40).

II. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Yetimlerin Maddi Haklarının Korunması ve Resmi Kurumsal Yapılar

19. yüzyılda Osmanlıda yetimlerin himayesi ve onların maddi haklarının korunması konusu, açılan kurumların nizamnâmelerinde yer almaktadır. Terekelerin yazılması sırasında yetimlerin miras yoluyla elde ettikleri mallarının korunması ve bu malların en güvenli şekilde idare edilmesi hususu vurgulanmaktadır (Bozkurt, 2012: 75). Yetimlere ait malların kendilerine teslim edilmesinde yaşanan bazı sıkıntılar arşiv belgelerine yansımıştır. Örneğin bir belgede Numan Efendi'nin yetim kızlarına ait terekenin kendilerine verilmemesi ve maaş da bağlanmaması sebebiyle güç durumda kaldıkları bildirilmektedir (BOA, DH. EUM. THR., 64-42, 05-05-1329).¹³ Bir başka örnekte yetimlerin hisselerine düşen mirasın eytam sandıklarına gönderilmesi hususunun talep edildiği görülmektedir. Belgeye göre Yaşar Ağa'nın tereke işlemlerine fesat ve suiistimal karıştırılmış, yetimler mağdur edilmiş ve ölen kişinin terekesi değerinden oldukça az bir miktara satılmıştır. Daha önce bu durumla ilgili bir dilekçe yazmasına rağmen cevap alamadığı için tekrar arzu halle durumu bildirmektedir (BOA, 283-21161, 17-03-1311).¹⁴ Bu gibi olaylar nedeniyle devletin yetim mallarının ve haklarının korunması noktasında nizamnâmeyle bazı tedbirleri almaları gerekmiştir.

1. Emvâl-i Eytam Nezâreti

Emvâl-i Eytâm Nezâreti, yetimlerin mallarının devlet koruması altına alındığı ve borç verme işlemlerinin kurumsallaştığı resmi bir kuruluştur. Tereke kayıtlarında bazı usulsüzlüklerin yaşanması nedeniyle yetimlerin malla-

¹³ Manastır vilayetinden olduğu halde Mekke'de polis müdüriyetinde iken vefat eden Numan Efendi'nin Behire ve Huriye isminde kızları bulunmaktadır. Ayrıca iki erkek kardeş ve kız kardeşine muhızırken vefat etmiştir. Numan Efendi'nin maaşları ve satıldığı düşünülen terekesinin kıymetleri mirasçularına gönderilmediği ve küçüklere maaş da bağlanmadığı için muhtaç kalmışlardır.

¹⁴ "Kâim pederi müteveffâ Yaşar Ağa'nın terekesi muâmelâtına fesâd ve sû-i ist'imâlât kârıştırılarak eytâmı mağdûr edilmiş ve müteveffanın da bazı emlakı bin lira kıymette olduğu halde elli altı liraya satılıp muğâyiri adl ve hak hâlât vukûa getirülmüş olduğundan ol bâbda mahallince vaki olan istid'âsından bir semere göremediğinden bahisle talebi ma'delet ve ol bâbda bazı ifâde ve istid'âya hâvî Reji vekili zabtıye âli imzâ ve mührüyle ...gelen arzuhâl leffen savbı âli meşihat penâhiye irsâl kılınmağın ..."

rının muhafaza edilmesi ve korunmasının takibi amacıyla bu nezâretin kurulmasına karar verildi. Esasında daha öncesinde yetimlerin malları farklı usullerle korunmaya çalışılıyordu. Fakat bu kurumla birlikte yetimlerin mallarının muhafaza edilmesi merkezi yapıya kavuştu (Taşar, 2019: 31). Eytam Nezâreti gibi bir kuruluşun resmi olarak açılmasının gerekçeleri arasında yetim mallarının gerek korunmasında gerekse işletilmesinde mal kaçırma teşebbüsleridir. Örneğin tereke hesaplamakla görevli muhızrların, münâdilerin ve kassam katiplerinin isimlerinin karıştığı usulsüzlükler yaşanmıştır (BOA, C. ADL., 77-4628, 29-07-1213).

Yetimlerin mallarının korunması için tereke yazmaya giden yazıcı memurların malumatlı yani hesap bilir ve doğru sözlü olmaları gerekir. Fakat arşivde yer alan bir örnek belgede Eyüp, Galata ve Üsküdar mahkemelerinde güvenilirliği bilinmeyen katipler bulunduğu ve yetimlerin mallarının haksızlığa uğratıldığı anlaşılmıştır. Bu memurların ve olayın soruşturulması, hiyanetleri görülenlerin şiddetle cezalandırılması ve saire hakkında Rumeli Kazaskeri Ahmed Esad Efendi'ye hüküm gönderilmiştir. Tedbir alınmasına rağmen usulsüzlüklerin devam etmesi üzerine Kazaskerlik payeli Tahsin Bey görevlendirilmiş ve yetimlerin mallarının korunması konusunda bir tasarı hazırlamıştır (Kızıldağ, 2019: 8). Eytam nizamnâmesi ile dört ay içerisinde tüm yetim mallarının nezârete intikal etmesi, kayba uğramadan muhafaza edilmesi, reşit olduğunda yetimin kendisine eksiksiz olarak teslim edilmesi gibi hususlar ele alınarak düzenlenmiştir (Yazıcı, 1995: 46). 1851 yılında ilk olarak yayınlanan nizamnameye 1906 yılına kadar gerekli görülen eklemeler yapılmış ve nizamname son halini almıştır (Kızıldağ, 2019: 2; Taşar, 2019: 32-34).

Emvâl-i Eytâm Nezâreti'nin kuruluş aşamasında 31 Aralık 1851 (7 Rebi-ülevvel 1268) tarihinde yayınlanan ilk nizamnâme ile yetim mallarının düzenlenmesi resmîyet kazanmıştır (Özcan, 2012: 110; Taşar, 2019: 36). Yetimlerin ailelerinden kalan malların tespiti, taksimi, kaydedilmesi kazaskerlik makamının görevi olarak kalırken, yetimlerin mallarının korunma ve işletilme vazifesi Emvâl-i Eytâm Nezâreti'ne verilmiştir. Bu nezâret kuruluşundan bir sene sonra Emvâl-i Eytâm Müdürlüğü'ne çevrilmiştir. Tahsin Bey müdürlüğe çevrilmesinden sonra görevden ayrılmış yerine Şem'i Efendi tayin edilmiştir (Taşar, 2019: 34, 39-40). Yetimlerin mallarının muhafazası konusunda nizamnâmede alınan tedbirler şöyle özetlenebilir:

Vefat eden kişinin terekesinin hesaplanması için memur gönderilirken Emvâl-i Eytâm Nezâreti'nden bir memurun bulundurulması, ölen kişinin terekenin üzerindeki gerekli olan işlemleri yetimin terekeden kalan hissesinin net olarak görülmesi için aksatılmadan yapılması, yetimlerin mallarının nezâretin sorumluluğunda korunması, idare edilmesi (BOA, A. MKT. NZD., 101-36)¹⁵ ve idânesinin gerçekleştirilmesi, yetim mallarının bazı oranlarla idâne yoluyla şahıslara veya güvenilir sarraf ve esnafa borç verilmesi, yetimin menfaatine uygun şekilde değerlendirilmesi ve idâneye verilmesi durumunda nezâret tarafından ilmühaber verilerek kayıt altına alınarak vasinin bilgilendirilmesi, borç verilirken rehin olarak alıkonan malın değerinin borç verilen paradan bir buçuk kat fazla olması ve rehin olarak alıkonan malın değeri konusunda yaşanması muhtemel usulsüzlüğün önüne geçmek için değeri belirlemek üzere bilirkişi tayin edilmesi, gedik senedi ile borç alan esnafın bu senedi hangi esnaf grubundan alıyorsa değerinin bu grup tarafından belirlenmesi ve ilmühaber ile resmi kayıt altına alınması, gedik senedi fazla gösterilerek yetim mallarının zarara uğratılması durumunda esnafın sorumlu tutulması, rehin getiremeyen kişiler için güvenilir kefil göstermesi koşuluyla borç verilmesi ve kefil olacak kişinin yetimlerin mallarından borç alanın ödeyememesi durumunda kendi malından tazmin edeceği konusunda nezârete mühürlü sened vermesi gerektiği, idâne harcı dışında kassam katipleri ve muhızlıların harç almaması veya rütbe sahiplerinin borç alması (istidâne) durumunda belgede belirtilen kadar harç alınmasına izin verilmesi, Şeyhülislamlığa bağlı olan Emvâl-i Eytâm Nezâreti'nin bazı zaman aralıkları ile işlemler hakkında bağlı olduğu makama bilgi vermesi, rüşd çağına ulaşan yetimlere mallarının tümüyle teslim edilmesi ve nezâretin belgede belirtilen (kisede beş kuruş) oranda hesaplama harcı alması gibi maddeler nizamnamede alınan tedbirlerden örneklerdir (Düstûr, Tertib 1, 1/270-275).

“Bâ İrâde-i seniyye teşkil eden İdâre-i Emvâl-i Eytâmın Sûret-i Teşkilini ve Vezâifini Mübeyyin Nizamnâme” yayınlanarak (Düstûr, 1/3: 551) yetimlerin malları konusunda tutulan hesabın takip edilmesi için 21 Şâban 1291 (3 Ekim 1874) yılında Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm ismiyle bir meclis

¹⁵ Hazinenin yetim mallarından borç alması ve bu borcun faizinin tereke sahiplerine zamanında ödenmesi konusunda kâtip tayin edildiğini gösteren belge.

oluşturuldu. Bu meclis Şeyhülislâmlığın kontrolünde bir başkan, emvâl-i eytam müdürü ve kassâm-ı askeriye den oluşmaktaydı (Öztürk, 2 Ekim 2020). Bu meclisin açılmasıyla nezâret eliyle yürütülen çalışmalar yeni meclise bırakıldı (As, 2020: 167). 1852 yılında Şeyhülislâmlığa bağlı olarak kurulan Eytam Müdüriyetinin, yetim ve malları konusunda beklentiyi karşılamaması nedeniyle 1874 yılında İstanbul ve taşradaki yetim ve malları konusunda Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam adıyla yeniden açıldı (Çanlı, 2020: 1305). 1906 yılında daimî üye sayısı altıya çıkarıldı. 1870 ve 1914 yılları arasında “Eytam Müdüriyeti” veya “Eytam İdaresi” isimleriyle bilinirken 1914 yılında yayınlanan ek nizamname ile “Dersaadet Emvâl-i Eytâm ve Beytül-Mâl Müdüriyeti” şeklinde değişikliğe gidildi (Taşar, 2019: 40-41; Kapıcı, 2016: 21-26).

Daha sonraları nizamnâmeğe ait bazı maddeler düzeltilerek Şeyhülislâma bağlı Emvâl-i Eytâm ve Beytül-mâl Müdüriyeti kuruldu. Şeyhülislâma bağlı hale geldiğinden Meşihat Makamı tarafından bazı düzenlemeler yapıldı. Bu düzenlemeler Şeyhülislâmlığın resmi yayın organı *Ceride-i İlmiyye*’de farklı sayılarda yayınlandı (Özcan, 2012: 114-115). 12 Mart 1917’de Meşihat makamına bağlı olan diğer dairelerle birlikte Adliye Nezâreti’ne bağlandı (Aykut, 2005: 128).

2. Eytam Sandıkları ve Yetim Malları

Eytam sandıkları, İstanbul’da Şeyhülislâmlığa bağlı olarak kurulan Eytam Nezâreti veya Müdüriyetine bağlı çalışan müesseselerdir. Her türlü işlemlerinde merkeze karşı sorumlu olarak görev yapmışlardır. Bu müesseseler birbirini tamamlayan kuruluşlardır. Nizamnâmeleri ayrı yayınlansa da birbirlerine atıf yaptıkları görülmektedir (Çanlı, 2020: 1305). Osmanlı toplumunda yetim mallarının korunması için alınan tedbirlerin zaman içerisinde çeşitlendiği görülmektedir. Doğrudan yetimlerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik eytam sandıkları adı verilen fonlar (Hızal, 1995: 286) bu tedbirlerden biridir. Bu fonlar ilk olarak bireysel çabalarla başlamış daha sonra kurumsallaşarak toplanan paralar işletilmiş ve elde edilen gelirler ile yetimlerin ihtiyaçları sağlanmıştır. Anapara muhafaza edilerek hizmetin devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır (Taşar, 2019: 14).

Yetimlerin kendilerine ebeveyninden intikal eden mal varlıkları varsa ihtiyaçları bu maldan görülür, kalan malı rüşt çağına geldiğinde kendisine verilmektedir. Yetim rüşt çağına gelene kadar değer kaybetmemesi ve kendi kendini tüketmemesi için yetim mallarının işletildiği bir sisteme gidildi. Bu sistemde yetimin gayrimenkul malı varsa kiralanabilmekte, menkul malları da satılarak yetimin menfaatine uygun şekilde işletilmektedir. Satılacak olan malların izni geçerli kanunlara göre ve bu işle sorumlu görevlilerin koruması ve idaresi altında yetim malının mahvına sebebiyet vermeksizin gerçekleşmektedir. Böylece yetimlerin masrafları yetimlere ait mallar değer kaybetmeden karşılanırken, eldeki nakit para, piyasa için bir kredi arzı oluşturmaktadır (Özcan, 2012: 107). Ekonomik sıkıntılar nedeniyle para sıkıntısı yaşayan devlet, tefeciliği önlemek, ekonomik canlılığı sağlamak, yetimlerin mallarının korunması ile ilgili şikayetlere cevap vermek amacıyla Eytam Nezâreti'ni kurmuştur (Çanlı, 2020, 2002, 14/69). Bu işlemlerin benzerleri yeniçerilerin yetimlerinin kendi ocaklarının koruması altındaki "orta sandığı" bünyesinde yapılmaktadır. Ayrıca esnaf birliklerinin "esnaf sandıkları" içerisinde yer aldığı görülmektedir (Özcan, 2012: 108). Emvâl-i Eytâm Nezâreti'nden önce yetimlerin mallarının korunması ve hesaplanması işlemleri Kazaskerlik ve kadılık nezâreti altında gerçekleşmiştir. İstanbul Kadılığına bağlı Bâb Mahkemeleri ve Kısmet-i Belediye Mahkemesi merkezde, Müfettiş Hükkâmılarına bağlı mahalli mahkemeler taşrada terekelerin yazılması, belirlenmesi ve işletilmesini sağlamışlardır (Kızıldağ, 2019: 8).

Yetim mallarının uygun görülenleri hukuki kurallara bağlı kalarak satılmaktadır. Satım sonucu elde edilen para yetimin vasisi tarafından taksitlere bölünerek piyasaya borç verilmektedir. Buna "idâne" ismi verilir. İdâne işlemi zamanla kurumsal olarak yürütülür hale gelecektir. Bu kurum yetimin malları hakkında vasileri bilgilendirmektedir. İdâne işleminde yetimin malına karşılık teminat olarak kefil veya rehin, bazen hem kefil hem rehin istenmekteydi (Özcan, 2012: 108, 116).¹⁶ Vadesi geldiği halde alacaklar eytam sandıklarına

¹⁶ Yetimin malının borç verilmesine karşılık istenen güvenceler külçe altın ve gümüş, mücevherler, altın ve gümüş kaplar, devlet eshâmı ile Osmanlı borsasında resmen onay almış farklı devletlere ait eshâm, gayrimenkul mallar ve kefillerdir. Borç alacak kişinin gayrimenkul malını güvence olarak sunabilmesinin şartı ise en fazla kıymetinin yarısı değerinde borç alabilmesidir. Memurlar kefil olacaksa üç kişinin kefil olması ve kefillerin

ödenmediği zaman borç alan kişinin veya kefil (Taş, 2019: 203)¹⁷ gösterilen kişinin maaşlarında haciz işlemi, rehin gösterilen bir mal karşılığında idâne işlemi yapıldıysa rehin alınan mal müzayede usulüyle satılarak alacaklar tahsil edilirdi (Özcan, 2012: 116). Arşivdeki bir örnekte Eytam Sandığından aldığı idâne (borç) karşılığında Prizren'deki evini rehin bırakan Kimya Hanım'ın borcunu ödeyemediğinden rehin verilen evinin haczedilmesi hakkındaki Kosova Adliye Müfettişliğinin yazısı yer almaktadır. Bu yazıya göre evin satılma nedeni, içerisinde bulunan eşyaların akıbeti gibi konularda malûmat yer almaktadır (BOA, TFR. I. TF., 2-180, 03-04-1326).¹⁸

Yetimin mallarının satımı ile elde edilen nakit paranın aslı korunurken belli oranlarda gelir de elde edilmekteydi. Bu gelirle yetimin yaşamını sürdürmesi için gerekli masrafları da karşılanmaktaydı. Böylece yetimlerin hem terekeleri korunmuş olmakta hem de ihtiyaçları (nafaka) karşılanarak zor durumlara düşmekten kurtuldukları görülmektedir. Yetimlerin paraları rehin

maaşlarının toplamından dörtte üçünden fazla borç alamayacağı ifade edilir. Yetim sandığından borç alacak kişinin üç maaşını aşan borçlanma talebi de kabul edilmez.

¹⁷ Bu eserde geçen örnekte Eytâm Sandığından alınan ve zamanında ödenemeyen borçlar kefillerden alınmıştır. Taşçı Oruç, Eytâm Sandığından 257 lira borç almasına rağmen ödeme vaktinde ödeyememiş ve kefilleri Abdo oğlu Dellâl Haco ile Yakup oğlu Serkis'ten alınmıştır.

¹⁸ "Rum ili vilayeti şâhânesi Teftiş Umumluğu cânibi sâmisine, Ma'rûzu çâkeri kemûneleridir Pirizren'de kâin bir bâb hânesini Prizren Eytâm Sandığından istidâne ettiği paraya mukâbil rehine ettiği iddasıyla vadesinin hulûlüne deynini ifâ etmesinden dolayı mezkûr hânesinin bi'l-müzâyede zuhûr eden müşteriye furûhat ve derûnundaki eşyâsı mahvedilerek kendisi de sokaklarda bırakıldığından muktezâ-yı adâletin icrâsı istirhâmına dâir Pirizren'in Suzi Mahallesi Kimya Hanım tarafından huzûru fahrumenşûr ...arz ve takdîm kılınan istidâne-me me'mûrîn çâkerânemize emr ve havâle buyurulmasıyla lede't-tedkik mûmâ ileyhâ aralıkta tecdîd ve tekrîr etmekte olduğu bu husûs hakkındaki müddeiyân? müttekaddimesi üzerine keyfiyeti def'âtle tedkik edilmiş olduğu kayden ...mezbûrenin Pirizren eytâm sandığından istikrâz eylediği bin dokuz yüz kuruş inkızâyı vadede edâdan imtinâ eylediği cihetle usûl-ı mahsûsa ve şerâit-i kânûnesine muvâfık olarak terhîn eylediği hânesi bi'l-müzâyede takrîr eden bedel ile müşterisine ihâle-i kat'ıyyesi bilicrâ? (bilâcirâ) ... teslîm ve tahliyede ...ihbârbulunmasına mebnî hâne derûnunda metrûk ve ...ve ziyâ'dan bulunan eşyâsı furûhat olunarak mebâlig hâsıl icrâ dâiresinde hıfz olunduğu anlaşılmiş ve binâen aleyh ol bâbda cârî muamelât icrâ ..de esâse-i hukuka dokunacak bir yolsuzluk vukûa gizlemeyüp bilakis mezbûrenin ..nâşi meydanda kalan eşyâsı esmânının hıfzı gibi zarar dide olmaması te'min edecek muamele-i mûmâya ...mazhar? (tathir) edilmiş olmağla ol bâbda ve herhalde emru ferman hazreti veliyyü'l- emrindir. Kosova adliye müfettişleri.

veya kefil istenerek borç verilirken bir yandan da belli bir vade ile verilmekte ve geri ödenirken belirlenen oranda nema alınmaktaydı. Borç ödeme zamanında sadece neması (geliri) ödenerek borçlanma anlaşması yenilenebiliyordu (Özcan, 2012: 108-109). Sandıklardan borç olarak alınan paraların nema miktarı 19. yüzyılın ortalarında yaklaşık %15 iken, daha sonraları %12'ye inmiş, savaşların artması nedeniyle borç alma talebi azaldığından %9'a kadar düşmüştür (Çanlı, 2020, 2002, 14/69).

Birikimlerin ortak havuzlarda toplanarak daha büyük fonlar oluşturmalarına neden olan yardımlaşma sandıklarının kuruluşu, para vakıflarına benzetilebilir (Gürsoy, 2017: 160). Para vakıflarının diğer vakıflardan farkı nakit paranın vakfedilmesidir (Kaya, 2003: 189). Dolayısıyla vakfın işletim sisteminin nakit paraya dayandığı vakıflar para vakfı olarak değerlendirilebilir (Çiftçi, 2004: 80). Para vakıflarında sermayenin âtil bırakılmaması ve paranın dolaşıma açılması gibi kurallar (Gürsoy, 2017: 162) eytam sandıklarının da kurulma nedeni olan yetimlere ait terekenin atıl beklememesi, yok olmaması ve korunması gibi hususlarda benzerlik gösterir. Para vakıflarının kullanımı çoğaldıkça avâriz sandıkları, esnaf sandıkları ve yeniçeri orta sandıkları gibi sosyal güvenlik ihtiyacını karşılayan vakıflar açılmaya başlamıştır (Gürsoy, 2017: 163). Para vakıfları başlangıçta özerk halde mütevellilerin yönettiği ve kadıların denetlediği vakıflar iken daha sonraları Evkaf Nezâreti'nin kontrolüne geçmiştir. Bu kurumda toplanan paralar devlet hazinesi için fon olarak kullanılmıştır (Çiftçi, 2004: 97). Eytam sandıklarında muamele-i şer'iyeye ile nemalandırma hususunun para vakıfları ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Para vakıflarında bu hususun İslam hukuku açısından meşru olup olmadığı meselesi tartışmalara (Şimşek, 1986: 207-220) sebebiyet vermiştir. Bu konuda pek çok eser yazılmıştır (Çiftçi, 2004: 81). Eytam sandıkları, para vakfı olmakla birlikte benzer nitelikler taşıırken zayıf ve himayeye ihtiyacı olan yetimler için güven veren kurumlar olmuştur (Özcan, 2004: 62).

Yetimlerin terekedeki mallarının korunması için her kazaya sandık konulması ve bu sandıkların hazine sandıkları gibi muhafaza edilerek sandıklarda korunacak yetim mallarının isimlerinin belirlenerek kaydedilmesi ve bu sandıktan borç alacağına rehin edeceği malı veya kefil gösterilebilirse borç verme işlemlerine geçilebileceği dile getirilmektedir (Düstûr, 1/1, 278). Daha sonra meclise sandık getirilmesi ve mahkeme kâtibi ve vasisinin gözetiminde

sayarak alınması ve borçluya verilmesi işlemleri takip eder. Rehin alınan eşya “idâne hücceti” adı verilen bir nevi borç senedi sayılabilecek belgede tüm işlemlerle birlikte kaydedilir. Bu hüccete hangi yetimin malından ne miktarda idâne alındığı, kimin aldığı, rehin bıraktığı mal veya kefil belirtilir, aldığı tarih kaydedilir. Vasinin elinde pusulaya da kaydedilir. Borç alınma işlemi bittikten sonra yetimin malından kalan kısım sandığa geri koyularak eytam müdürü ve diğer memurların mühürlemesi ile sandık korunur (Düstür, 1/1, 278). Eytam müdürlerinin sandıkta bulunan malları koruduklarına dair bir örnekte Silivri Eytam Müdürü Ahmet Efendi görevi gereği tereke tahriri için köylere gittikten sonra görevine geri döndüğünde emvâl-i eytam kasasının açılarak para alındığını tespit ederek ihbarda bulunmuştur. Bu ihbar sonrası soruşturma başlatılmıştır (BOA, DH. EUM. AYŞ, 28-11, 23-03-1338).

1851 yılında İstanbul’da kurulan Eytam Sandıklarının Osmanlı devletinin sınırları içerisinde yaygın hale gelmesi zaman almış ve yıkılışına kadar devam etmiştir (Taşar, 2019: 34, 44). Eytam Sandıkları “Eytam İdânât Sandığı” olarak değiştirilirken her kazada kurulmasına ve güvenli yerlerde korunmasına karar verildi (Taşar, 2019: 40-41). Emvâl-i Eytâm Nezâreti İstanbul merkezli kurulmuştu. 1880’li yıllarda eytam sandıkları, Emvâl-i Eytâm Nezâreti’nin görevini üstlenmiştir. Eytam (idânât) sandıkları taşrada bulunan yetimlerin mallarını koruyan ve borç isteyenlere belirlenen nema oranları ile borç vererek yetim mallarının korunarak işletilmesi üzerine planlanan bir sistemdi. Böylece yetimlerin rüştünü yani hukuki manada malını kullanabilme ehliyetini kazanabilmesini bekleyen malları hem korunmuş hem de devlet bütçesine katkıda bulunmuş oluyordu (Kızıldağ, 2019: 2). Mesela arşivdeki bir belgede Yanya vilayetinde bir eytam sandığı oluşturulması ve veresinin zabıta marifetiyle tereke yazımına mecbur tutulması yer almaktadır. Merkez vilayet olduğu halde Yanya’da nizamname-i mahsus iktizasından olan eytam sandığı oluşturulmadığı için terekelerin tahriri henüz yapılmamıştır. Bu durum yetimlerin irsen haklarının mahvına sebebiyet vermektedir. Yanya vilayetinde yetim sandığı oluşturulması ve terekenin kontrol altına alınması yetim mallarının kontrol edilerek zarara uğramaması hedeflenmektedir. Bu örnekte de görüldüğü üzere memleketin her yerinde aynı anda açılmayan eytam sandıkları ihtiyaca binâen zaman içerisinde açılmaya devam etmiştir (BOA, DH. MKT., 1692-11, 01-06-1307).

Yetimlere ait mal varlıklarının korunması ve kayba uğramadan muhafazası konusunda tedbirler alınmış olsa dahi bazı yetimler rüşt çağında kendilerine ait olan malları talep ettiklerinde muhatap bulmakta zorlanmışlardır. Örneğin arşivde beşinci ordu tabur kâtib muâvinlerinden İsa Efendi'nin zevcesi olan Enise Hanım'ın Fransa uyruklu Cezayir asıllı babası Salih Şimali yetmiş yedi tarihinde İskenderiye'de vefat eder. Kendisi o tarihte küçük olduğundan yüz bin kuruş değerindeki miras hissesi eytam sandığına verilir. Enise Hanım'ın bu hissesini faiziyle birlikte talebinin ve bu talebin muhatabının arandığı yazı dizisi yer almaktadır (BOA, HR. MKT., 849-5, 06-08-1291).

17 Şubat 1870 tarihinde "Memâlik-i Mahrûse-i Şahânedeki Küşâd Olunacak Eytâm Sandıklarının Sûret-i İdâre ve Muhafazası Hakkında Nizamnâme" yayınlanmıştır (Düstûr, 1/1: 276-281). Bu nizamnâmede kasaba ve karyelerde Osmanlı Devleti'ne bağlı yaşayan bir kişinin ölümü halinde vârisler içerisinde yetim veya korunmaya muhtaç kimsenin olması durumunda karyenin ileri gelen devlet çalışanlarının hükümete haber vermesi gerektiği bildirilmektedir. Terekenin ziyan olmadan korunması ve kimsenin hakkının yenmemesi hedeflenir. Varislerden bir kısmının küçük, yetim vb. olması durumunda terekede yer alan menkul malların saklanması ve boşa götürülmesi mümkün olabileceğinden henüz vefat eden kişi defnedilmeden dahi terekenin korunması için tedbir alınması istenir. Yetimlerin terekede yer alan malları velilerinin bilgisi dâhilinde satılarak nakit akçeye çevrilmesi, yetimlerin vasilerinin bulunmaması durumunda vilayet, liva ve kazalarda vasi seçilmesi veya tayin olunması istenmektedir. Ayrıca Hristiyanların terekesinde yer alan vasiyetlerinin dikkate alınarak işlemlerin devam etmesi istenir. Her memlekette güvenilir ve kefil olan emvâl-i eytam müdürü seçilmesi ve bu kişinin üstlendiği görev karşılığında alacağı maaş zikredilmiştir (Düstûr, 1/1: 276-277). Bu nizamnâmeye zaman içerisinde gerekli görülen maddeler eklenmiştir. Eytam müdürlerinin iki senede bir değişmesi gerektiği ve değişen müdürün tekrar seçilemeyeceği bildirilmektedir (Düstûr, 1/1: 278).

Arşiv belgesinde yer alan bir örnekte Gümülcine eytam müdürünün sekiz sene müdür olarak kaldığı ve yetim malının mahvına sebebiyet verdiği gerekli yerlere bildirilerek şikâyet edildiği görülmektedir. Yukarıda yer alan hukuki tedbirlerle bu örnek beraber değerlendirildiğinde hukukun yetim haklarını koruması nedeniyle insanların yetim mallarını zarara uğratan devlet

yetkililerini şikâyet edebilmeleri ve yetim malına verilen ehemmiyeti göstermektedir. Fakat bunun yanında alınan hukuki tedbirlerin yeterince uygulanmadığı veya caydırıcı olamadığı sonucuna da götürebilmektedir (*BOA, Y. PRK. AZJ., 10-42, 08-08-1302*).¹⁹ Eytam nizamnâmesinde eytam müdürünün görev süresi iki sene olarak belirlense de arşiv belgelerinde uzun süre müdürlük yapan eytam müdürlerine rastlanmaktadır. Arşivdeki bir belgede Selânik'te sabık Eytam Müdürü olan Bayezid Efendi 13 sene görev yapmıştır. Görev yaptığı esnada Selânik'te eytam sandığı açık vermiştir. Bu konu ile ilgili belgeler incelendiğinde sandık ve ilgili evraklar incelenmiş yetimlerin malları hesaplanmıştır. Selânik Eytam Sandığının iflas etmediği fakat ihtilâs yani bir nevi hırsızlık vuku bulunduğu tespit edilmiştir (*BOA, TFR. I. MKM., 18-1774, 25-10-1324*). 1888 yılında Urfa Sicillerinde yer alan bir belgede eytam müdürlüğüne tayin edilecek kişiler için iki kefil getirme şartı getirilmiştir. Zimmetine bir akçe bile geçirmemesi ve aksine bir harekette bulunur ise tazminine kefil oldukları belgede belirtilir (Taş, 2019: 201). Bu tür tedbirlerin sebebi yetimlerin malları konusunda zaman zaman görülen hukuka aykırı fiiller olsa gerektir.

Yetimlerin mallarının muhafazası konusunda yayınlanan ilk nizamnâmede yetimlere ait para, kıymetli eşya, dükkân ve benzeri malları söz konusuysen 24 Kasım 1857'de çıkarılan dört madde ile yetimlere kalan çiftlik, bağ, bahçe, değirmen gibi malların yetimlerin olgunlaşma çağına kadar korunması ve çalıştırılması esaslarına yönelik "Eytâm Uhdesinde Bulunan Çiftlikât Hakkında Nizamnâme" düzenlenmiştir (Düstûr, 1/4: 89-90; (Yazıcı, 1995: 47). Bu nizamnâme dört maddeden oluşmaktadır. Yetimlere ait binalar, hayvanlar, çiftlik ve bağ gibi mülk mallar ile kullanım hakkına sahip oldukları miri arazinin tahmin edilen kıymetine bakarak belgede belirtilen oran (kisesi yüz paradan belirlenerek ribhine) dikkate alınarak kiraya verilmesi ve telef olan mal ve hayvanın yerine konulması şartıyla olgunlaşma çağına kadar ye-

¹⁹ Görevini suiistimal eden eytâm müdürü örneği: "Hâkipâyı Hazreti Padişâhiye Maruzu kullarıdır ki, Müceddeden tariki inşâsı irâde-i seniyyeye muhtâc iken adâlete muğâyir olarak hane sahiplerinin gıyâbından hedmine ve fakrullahın .. ve tescil edilmediği ve arazi-i mahlûlesinin satılmadığı? Evâmir-i devlet tesirsiz kaldığı ve eytâm müdürü sekiz sene istihdâmından emvâl-i eytâm mahvı oldu... izâhâtı huzûru âcizânemle adâlet kânûniye temâs ettirilmesi husûsu arz ve ihbâr eylerim ol bâbda fermân..."

timin üzerinde kalmasına, çiftliklerde bulunan taşınabilir malların çoğunluğu ve samanlık ve birkaç haneden oluşan az miktarda malının kıymeti arazinin büyüklüğü yanında az kalıyor ve bu malların bozulmasından arazinin büyüklüğüne nazaran az ise menkul mallarının satılmasına ve arazinin kiralanmasına ve yetimin malları içerisinde kalmasına, çiftliğe ait taşınmaz malların harap olması durumunda yetimin malına zararın büyük olacağı, bilirkişilerin şahitliği ile sabit ise mülk mallar satılarak hüccet alınması, miri arazi ise ferağ edilmesi yani başkasının kullanmasına izin verilmesi gündeme gelebilecektir. Son maddede bu hükümlerin uygulanması konusunda sorumluluk makamları bildirilmektedir (Düstür, 1/4: 89, 90; Eryüksel, 1998: 331).

Yetimlerin hisselerinin vasilerinin idaresinde kalanlar da mülk arazi ve nakit paradan elde edilen fazlalık altı ayda bir vasilerinin huzurunda yetimin sandığı meclise getirilerek herkesin huzurunda hesabı yapılır, sandık açılır ve hangi yetimin malında fazlalık varsa vasisinin bilgisiyle alınır ve ilave edilir. Yetimin defter-i kassamına ve vasinin elindeki pusulaya fazlalık yazılır ve sandık kapanarak yetkililerce mühürlenir. Yetimlere şer-i şeriften verilecek hüccetle nafakası ve kılık kıyafet ihtiyacı ve şer' ile belirlenmiş olan tüm ihtiyaçları ödenmesi planlanmış paralardan, mülkü ve akardan gelen gelir varsa bunlardan yoksa vasi tarafından her ay makbuz verilerek sandıktaki parasından alınacaktır (Düstür, 1/1: 278-279).

Eytam Sandıklarının ülke genelinde tek elden yönetilmesi ve işlerliğinin kolaylaştırılması önem kazandığından bu konuda düzenlemelere gidilmiştir. 1870 yılında Eytam Nizamnamesine zeyl olarak hazırlanan bir emirname eytam sandıklarında malı bulunan yetimlerin buldukları yerden farklı bir yere gitmesi durumunda hissesinin de göç ettiği yerdeki eytam sandığına nakledilmesi istenmiştir. Bu durumda kalan yetimlerin daha önceden hisselerinin bulunduğu eytam sandığını bilgilendirerek mallarının yeni yerdeki eytam sandığına naklini istemeleri gerekmektedir. Böylece uzağa taşınan yetimlerin mağdur olmalarının önüne geçilerek gereksiz yazışmalarda ortadan kaldırılmıştır (Taş, 2019: 204). Yetimlere ait gayrimenkul mallar (BOA, HR. HMŞ. İŞO., 137-19, R-29-10-1337)²⁰ kiralanırken menkul mallar nakde dönüştürüle-

²⁰ Küçük ve yetim olan ecnebilerin gayrimenkulleri ile ilgili arşiv belgelerinden örnekler verilebilir. Bu belgelerden bir örnek: "Sığâr ve kâsırın merkûmenin hukûku tahtı te'min

rek fonlarda kullanıma hazır bekletiliyordu. Yetimlerin menfaatine uygun görülmesi halinde, tercih edilmemekle birlikte gayrimenkullerin satılması da mümkündü (Özcan, 2012: 107). Taşrada açılan emvâl-i eytamların idâne işlemleri takip edilmektedir. Sandıklarda bulunan miktarlar, tespit edilmekle birlikte yapılan işlemlerin uygunluğu takip edilmektedir. İdâne işlemleri karşılığında rehin veya kefil olarak alınanların kaydedildiği, örneklerden anlaşılmaktadır (Özcan, 2012: 117).

Emvâl-i Eytâm İdâre Meclisi'nin oluşturulması ve görevlerinin düzenlendiği nizamnâmeyle birlikte 1874'te "İnfâk-ı Muhtâcîn-i Eytâm ve Erâmil-i İlmiye Nizamnâmesi" ismiyle bir nizamnâme daha yayınlanmıştır. Bu nizamnâme ilimle meşgul olan insanların vefatından sonra yetimleri ve dul eşlerine intikal eden mallarının korunması ve idaresi için oluşturulmuştur (Düstûr, Tertip 1, Cilt 3: 552-554; As, 2020: 160). Bu nizamnamenin birinci ve ikinci bendinde belirtildiğine göre nezâret-i fetvâpenâhînin irade-i seniyyesinde oluşturulan mecliste bir sandık açılmıştır. Bu sandığın sermayesi ilmiye ricalinin baştan ve eklenmiş olarak tahsis olunacak her türlü maaşının bir aylığı alınarak bu açılan sandığa idaresine ve sermayesinin tenmiyesi meclisin bilgisi dahilinde icra olunacaktır (Düstûr, Tertip 1, Cilt 3: 552). Yine ordu ve mülkiye mensuplarının emeklilerine ve bunların dul ve yetimlerine maaş verilmesi de belli bir düzene bağlanmıştır. Tanzimat sonrasında bazı yıl aralıklarıyla yayınlanan nizamnâmelerden sonra emekli sandığı kurularak 1880'de tekaüt sandığı oluşturulmuştur. Yetimleri de ilgilendiren bu uygulamalar emeklilik sisteminin en eski uygulaması olarak kabul edilmektedir (İpşirli, 3 Ekim 2020). Tekâüt nizamnâmesinde emekli olan kişinin yakınlarından olan yetimlerine verilecek maaş miktarı belirlenmiştir. Yetiminin maaş alabilmesi için mütekaidin asgari çalışma müddetini doldurması gibi bazı şartları yerine

alındığı tasrîh edildiği halde kendiliğinden başkaca vesâyeti hüccet-i şeriyyesi aranılmamış meclisi vükalaca tekarrür ettiği beyân olunmaktadır. Tezkire-i müşârun ileyhâ mazârınca ...ikrâr verilmiş olmağla şûrâ ..masârîf ve mülkiye dâiresinin kâsîrîn-i ecnebiyyenin emvâl-i gayrı menkûleye müteallık muâmelâtında muhâkeme-i şer'iyye tarafından .. vasî ta'yin olunması hakkındaki kararında şûrâ müşârun ileyhâ heyet umûmiyyesinde tezkire olunması hakkında tezkire yazılmasına hâcet kalmamıştır. Tezkire-i müşârun ileyhâ hakkında istişâre odası 42284 numara ve mezkûresi nezâreti celilerine takdîm etmek üzere bulunduğundan işbu tezkirenin dosyasında hıfzı zımında evrâk- müdürîyyeyetine havalesi ma'ruzdur."

getirmesi gerekmektedir. Bu şartları sağlayan emeklinin vefatı durumunda yetimi maaşının yarısını almaya hak kazanmaktadır. Yetimler birden fazla ise bu yarım maaş kendileri arasında eşit bir şekilde paylaşılacaktır (Düstür, Tertip 1, Cilt 7: 52-53). 1869 ve 1909 yıllarında yayınlanan nizamnamelerde Askerî Tekâüd Sandığı tarafından tüm askeriye mensuplarının, bazı devlet memurlarının, kâtiplerin ve erlerin vefatlarından sonra yetimleri için maaş tahsis edilmiştir (Düstür, Tertip 2, Cilt 1: 230-235, 704-708; BOA, MAD. d., 12682,18-11-1286; Dereci, 2013: 202-203).²¹ Yetimlerin terekesini paylaşmakla görevli olan kassâmlarla ilgili 19. yüzyılda farklı zamanlarda bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler içerisinde yetimlerin mallarının korunması ve yetimi bulunan terekeler için kassam ve kâtip dışında Eytam Nezâreti tarafından bir memur gönderilmesi de yer almaktadır (tbmm.gov.tr; Öztürk, 2 Ekim 2020). Kassam yardımcıları olan yamakların tereke yazarken bazı uygunsuzluklara sebebiyet verdikleri tespit edildiğinden tereke yazmaları yasaklanmıştır (Taşar, 2019: 35).

1906'da yayınlanan nizamnâme ile bundan önce yetimlerle ilgili yayınlanan nizamnâmeler ve zeyilleri feshedilerek "Umum Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresi Hakkında Tadilen Kaleme Alınan Nizamnâme" adıyla yayınlanmıştır. Bu nizamnâme ile İstanbul'daki eytam sandıkları ile taşradakilerin hesabı birleştirilmiştir (Çanlı, 2020: 1309). Ayrıca İstanbul ve taşra yetimlerine ait malların korunmasında ve idare edilmesinde görev yapan bu müessese nizamnameye göre Şeyhülislamlığa bağlı olarak Emval-i Eytam İdare ve İdanat Sandığı olarak kurulmuştur (Düstur Tertip 1, C. 8: 515-548; Çanlı, 2020: 1309). Eytam Sandıklarından şahıslar idâne işlemi için başvururken 1915'te yayınlanan tebligat ile yetim malları zarara uğradığı gerekçesiyle şahıslarda nemalanması için idâne işlemi yerine Ziraat Bankası'nda nemalandırma kararı alınmıştır (BOA, 1-16-13, 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 28-10-1920).²²

²¹ Mülkiye ve askeriyede çalışan memurların yetimlerine maaş bağlandığını gösteren evrak kayıt defteri örneği.

²² Değişikliğe uğrayan nizamnâmeye ek örneği: "Muaddel eytâm nizamnâmesine zeyldir. ...ikmâl edilmiştir. Muâmelâtı eytâmın muharrer ... cereyânı için Ankara Eytâm Sandığı Eytâm Müdüriyeti umûmiyesine rabt ve muamelât eytâm müdüriyet-i umûmiyesinin nezâret ve murâkabe-i tahtına icrâ edilecektir (md. 1). Muamelât-ı umûmiyye-i eytâm 4 rabîu'l-ülâda 1324 ve 2... 1325 tarihli muaddel eytâm nizamnâmesiyle buna?...talimatnâme-i mahsûsaya tevfikân icrâ ve nizâm-nâmeyi mezkûrun tamâmı tatbiki muhafaza edilecektir

Esasında bir seneliğine verilen bu karar daha sonrasında da sürdürülmüştür. Ziraat Bankasının olmadığı yerlerde Osmanlı Bankası ile işlem yapılmasına karar verilmiştir (Özcan, 2012: 107).

Cumhuriyet döneminde bir süre varlıklarını devam ettiren Eytam Sandıkları 1926 yılında “Eytâm ve Erâmil Bankası”na devredilmiş ve yetim malları bu banka tarafından işletilmiştir. İlgili bankanın hizmetlerinin sayıldığı maddelerde yetim mallarının bu banka nedeniyle daha verimli korunacağı ve faydalar sağlanacağı ifade edilmektedir. Eytam idaresinde bulunan karışıklığın herkesin malumu olduğu ifade edilerek yetimlerin sermayesinin gayya kuyusundan kurtarılarak daha güvenli banka koruması altına alınacağı ifade edilmektedir. Adında geçen yetim kelimesinden anlaşılacağı üzere şirkete sermaye olarak eytam sandığından yüzde yedi buçuk faiz oranıyla borç alınarak yetimlerin hukuku binde bir bile olsa tehlikeye tabi tutulmayacaktır. Rüşt yaşına ulaştıklarında bankadaki emanetleri kendilerine hemen teslim edilecektir (Göçer, 2017: 111-112). Yetimlerin malları bu banka ile büyük istifadeler sağlayacak ve eytam idaresinde miras mallarından oluşan sermaye olarak bankada kullanılarak muhafaza edilecek ve memleketin imarı gibi bir menfaat elde edilecektir (Göçer, 2017: 112). Eytâm ve Erâmil Bankası 1946 yılında Türkiye Emlak Kredi Bankası ismini almıştır. 1988 yılında Türkiye Emlak Bankası ismiyle devam eden bu kuruluş, 2001 yılında T.C. Ziraat Bankasına dâhil olmuştur (Özcan, 2012: 119-120; Kapıcı, 2016: 26).

Yukarıda zikredilen yetimlerin maddi varlıklarının korunması amacıyla kurulan müesseseler yanında onların manevi varlıklarının korunması ve geçimlerinin sağlanması için de bazı müesseseler kurulmuştur. 1903’te açılıp 1909’a kadar varlığını sürdüren Abdülhamid’in bizzat kendi çabaları ile yetim çocuklar için açtığı Darülhayr-ı Âlî bu kurumlardan biridir. Bir çeşit yetimhane olarak açılan bu kurum, Hazîne-i Hâssa’dan mali olarak desteklenmiştir (Özbek, 1999: 76; Kapıcı, 2016: 61-96). Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında

(md. 2). Eytâm sandığında mevcûd ketebe ve hademe kemâkân ... mahsûslarıyla müdüriyeti umûmiyyede şimdilik istihdâm olunabileceklerdir (md. 3). Ankara Zirâat Bankasına vurûd eden ihtiyaçtan fazla eytâm akçeleri müdüriyyet umûmiyyeye red ve teslim olacak ve eytâm müdüriyyet-i umûmiyyesince tenmiye ve istirbâh edilecektir (md. 4). İşbu zeyl nizamnâme târihi teşrînden itibâren mer’î ve mukarrerdir (md. 5). İşbu nizamnâme zeylinin tamâmı tatbikine adliye vekâleti memurdur. (md. 6)”.

yetim kalanlar için II. Meşrutiyet döneminde 1917'de Himâye-i Etfâl Cemiyeti ve 1914 yılında Dârüleytamlar (Nuhoglu, 2 Ekim 2020) kurulmuştur. Himaye-i Etfâl Cemiyeti 1917'de İstanbul'da kurulmuştur. 1921'de ise Ankara'da dernek olarak kurulmuştur (Mahmutoğlu, 2014, 100). Dârüleytamlar Maarif Nezâretine bağlı olarak varlığını sürdürmüştür (Çiftçi, 2003: 94). 1927'de yılında kabiliyet sahibi yetimler Dârüşşafaka'ya verilmiştir (Nuhoglu, 2 Ekim 2020).

Himâye-i Etfâl Cemiyeti 1921 tarihli nizâmnâme-i esâsî içerisinde yer alan maddelerinde kuruluş amaçlarını zikretmektedir. Şehit çocukları önceliğinde harpten zarar görenlerin çocuklarına hizmet edeceklerdir. Bu cemiyet Ankara'da ve diğer merkezlerde şubeler açmıştır. Merkez ve şubelerinde kimsesiz ve yetim çocuklara kapsamlı nakdi ve ayni yardımlar yapmışlardır (Sarıkaya, 2007: 325-326). Hasan Basri Çantay Müslümanlıkta himâye-i etfâl adını vererek yazdığı eserden elde edilen geliri yetim çocukları himaye eden bu cemiyete bağışlamıştır. Hasan Basri Çantay bu kuruluşun maksatlarını ve hizmetlerini anlatmıştır. 1917'den 1981'e kadar varlığını ulusal dernek olarak sürdürmüştür. 1981 yılında Başbakanlığa bağlı bir devlet kurumu haline gelmiştir. 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulmasında sonra bu bakanlığa devredilmiştir. Şimdilerde ise "Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü" olarak devam etmektedir (Mahmutoğlu, 2014, 100, 106; Kapıcı, 2016: 113-132).

Dârüleytam olarak isimlendirilen sosyal hizmet kuruluşları özellikle kimsesiz yetim çocuklara yönelik hizmet sunmaktadır (As, 2020: 155). Özellikle İstanbul'da kurulması planlandığı halde bu kurumlar Balkan Savaşları ve 1. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte bu kuruluşlara tüm topraklarda ihtiyaç duyulduğu fark edilmiştir. Maarif Nezâreti her vilayette Dârüleytam kurulması konusunda maarif müdürlüklerini bilgilendirmiştir (As, 2020: 177). Dârüleytamların kurulmasının nedenleri yabancı devletlerin savaşımlara girilmesinden sonra kurdukları yetimhaneleri kapatması nedeniyle ihtiyaç duyulması, memlekette bulunan yetimlerle ilgili diğer kuruluşların yetersiz kalması ve yetimler için var olan müesseselerin bazı amaçlara hasredilmesi sayılabilir. Bu kurumu açmalarındaki temel neden şehit çocukları ve yetimlerin eğitim ve terbiyesi, vatan için faydalı birey olmalarını sağlama, her birini yetenekleri doğrultusunda memleketin ihtiyaç duyduğu nitelikte teorik ve pratik

sanayiye uygun donatmak olmuştur (As, 2020: 184-185). 1914'te kurulan ve Dârüleytamların savaş hali ve ekonomik kriz nedeniyle devlet bütçesinde işgal ettiği yerin büyümesi neticesi 1920'de kapatılmıştır (As, 2020: 187-322; Kapıcı, 2016: 97-112).

Öksüz ve yetim Müslüman çocukların eğitim ve öğretimi için İstanbul'da 1873'te Dârüşşafaka kurulmuştur (Kapıcı, 2016: 51-60; Ayhan-Maviş, 2 Ekim 2020). Bu kurumun arsa bedelini ve inşasının büyük bir kısmını Sultan Abdülaziz ödemiş, geri kalanı sadrazam ve yüksek devlet memurlarının bağışları ile yapılmıştır. Okula on yaşından büyük olmayan yetim ve fakir çocukların alınması ve masraflarının Cem'iyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye tarafından karşılanması ve dersler ve idaresi konularını içeren bir nizamnâmesi yayımlanmıştır (Nuhoğlu, 2 Ekim 2020). Günümüzde eğitim faaliyetlerine devam eden bu kurum pek çok sayıda ilim adamı (Taşar, 2019: 33), idareci, asker ve sanatçı çıkarmıştır (Nuhoğlu, 2 Ekim 2020).

Dârüleytam (yetimler yurdu, yetimhâne) Birinci Dünya Savaşı sonrasında sahipsiz çocukları himaye maksatlı kurulmuştur. Bu çocuklara meslek eğitimi verme gayesi ile açılan dârüleytamlar savaşın uzaması, mali sıkıntılar, yiyecek ve eşya temin etme zorluğu nedeniyle devletin himayesine alınmıştır. Yetimler için tahsis edilen gelirler ile ayakta kalabilen dârüleytamların bir kısmı zamanla kapanmak durumunda kalmıştır. İtilaf Devletlerinin İstanbul'u kuşatması nedeniyle yetimlerin yerleri değişmiş, tasfiye sürecine girmiş ve kabiliyetli çocuklar Dârüşşafaka'ya verilmiştir (Nuhoğlu, 2 Ekim 2020).

Darülaceze ise kimsesiz çocukların yetimlerin bakımını üstlenmek üzere kurulan bir diğer müessesedir. II. Abdülhamid 1890 yılında kurulması ile ilgili çalışmaları başlatmış ve ilk yardımı kendisi yaparak on sekiz değerli eşyasını hediye etmiştir. Bu hediyeler satılarak 7000 altın lira tutmuş ve buna ilaveten 10.000 nakit para vermiş ve kurulması için çalışmalar gerçekleştirmiştir. Yetimhanenin de içinde yer aldığı bu kuruluşta dini ilimlerin yanında meslek eğitimi de yapılmaktaydı (Nuhoğlu, 10 Ekim 2020; Kapıcı, 2016: 27-38).

Yetimlerin gerek ailelerinden kalan malların korunması yoluyla gerekse devlete ait kurumsal faaliyetlerle yetimleri muhafaza altına almak geçmişten gelen tecrübelerden istifade ederek yetimleri muhafaza etmek, geleceğe güvenle adım atacakları şekilde yetiştirilmelerini sağlamak tüm insanlığın bil-

hasa Müslümanların vazifesidir. Geleneğin tecrübesinden istifade ederek Yetimlerin maddi ve manevi haklarına yönelik stratejiler geliştirmek gereklidir. Tarihte medeniyetimizde yetimlerin korunmasına yönelik pek çok uygulama yolumuzu aydınlatacak düzeydedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde yetim haklarının ve mallarının korunması tarihi bir süreç halinde kurumsallaşarak yaygınlık kazanmıştır. Yetimlerin maddi ve manevi yönden korunması onların hayata emin adımlarla devam etmelerine olanak sağlamıştır. Osmanlı döneminde yetimlerin bakımının, hayata kazandırılmasının ve maddi haklarının çeşitli şekillerde ve isimlerde yürütülmesi ve kurumsallaşması yetim hakları konusunda alternatif çözümlerin oluşmasını sağlamıştır. Vasi tayini, eytam keseleri, eytam sandıkları ve eytam nezâreti gibi yetimlerin maddi haklarını korumaya ve geliştirmeye dayalı tedbirler yanında bakım, eğitim, mesleki kazanımlarını elde etmelerini sağlama gibi manevi yönden destek veren kurumlar da yetimlerin geleceği konusunda aydınlatıcı örneklik sunar. Yetimlerin özellikle miras mallarının korunmasına yönelik tarihi süreçte alınan tedbirler konunun ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Nitekim bu gelişmelerin toplu halde ele alınması yetimlerin maddi haklarının korunmasında Osmanlı'nın kuruluşundan son dönemine değin yaşanan gelişmelerin panoramasını görme olanağı sağlamaktadır.

İslam tarihinde yetimlerin haklarını korumak üzere bazı kurumsal tedbirlerin alındığı görülür. Bunların en önemlisi beytülmaldir. Bunun teorik olarak da Kur'an referanslarına dayandığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber ve dört halife dönemindeki uygulamalarda yetimlerin hakları da gözetilmiştir. Örneğin Hz. Ömer döneminde kurumsal bir yapıya kavuşan beytülmal gelirlerinin harcama kalemleri arasında yetimler bulunmaktaydı. Osmanlı öncesi Müslüman Türk devletleri de İslam inancının yetimlere verdiği değer nedeniyle yetim haklarına riayete özen göstermişlerdir. Örneğin yetimlere de sanat ve meslek öğretiminin yapıldığı ahilik teşkilatı, yetim çocukların toplumda tutunmasını sağlayan ve onlardan hiçbir yardımı esirgemeyen vakıf teşkilatı bunlar arasında sayılabilir.

Osmanlı döneminde ise arşiv ve sicil kayıtlarında yer alan vasi tayini belgeleri, eytam keseleri, tereke defterleri, eytam sicilleri ile vakıf ve ıslahha-

nelerin vakfiye ve nizamnâme kayıtları yetimlerin maddi ve manevi haklarını korumaya yönelik hukuki ve kurumsal çabalar olarak değerlendirilebilir. 19. yüzyılda ise yetimlerin himayesi ve onların maddi haklarının korunması için kurumsal yapıların ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar arasında Emvâl-i Eytam Nezâreti yetimlerin mallarının devlet koruması altına alındığı ve borç verme işlemlerinin kurumsallaştığı resmi bir kuruluştur. Yine bu kuruma bağlı olarak çalışan eytam sandıkları adı verilen fonlar da yetim mallarının değer kaybını önlemeye yönelik bir işlev icra etmiştir. Fonlarda toplanan paralar işletilmiş ve elde edilen gelirlerle yetimlerin ihtiyaçları karşılanmıştır. Günümüz bankacılık işlevine benzer bir şekilde yetim mallarının krediye dönüştürüldüğü “idâne” adında bir işlem kurumsallaşmıştır. Buna göre yetim malları hukuki kurallara bağlı kalarak satılmakta, elde edilen para yetimin vasisi tarafından taksitlere bölünerek piyasaya borç verilmektedir. Sandıklardan borç olarak alınan paraların nema miktarı 19. yüzyılın ortalarında yaklaşık %15 iken, daha sonraları %9’a kadar düşmüştür. İdâne uygulaması Osmanlı’da uzun yıllar uygulanan para vakıfları sisteminin bir parçası olarak görülebilir.

Düstûr ve arşiv kaynaklarına bakılırsa yetimlerle ilgili hukuki ve kurumsal düzenlemelerin tanzimattan cumhuriyete birçok isim ve içerik değişikliğiyle geliştiği anlaşılmaktadır. Cumhuriyet döneminde bir süre varlıklarını devam ettiren Eytam Sandıkları 1926 yılında “Eytâm ve Erâmil Bankası”na devredilmiş ve yetim malları bu banka tarafından işletilmiştir. 1946 yılında Türkiye Emlak Kredi Bankası ismini almıştır. 1988 yılında Türkiye Emlak Bankası ismiyle devam eden bu kuruluş, 2001 yılında T.C. Ziraat Bankasına dâhil olmuştur.

Osmanlı klasik dönem hukuki yapısı içindeki yetimlerle ilgili uygulama ve düzenlemelerle Tanzimat sonrası çalışmalar mukayese edildiğinde Tanzimat sonrasında dönemin hâkim karakteri gereği sırf yetimlerle ilgili kurumsal yapıların ve kanuni düzenlemelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Halbuki Osmanlı klasik dönem hukukunda yetimlerin maddi haklarının korunmasına yönelik geliştirilen uygulamaların müstakil kurumsal yapılar şeklinde olmayıp mevcut hukuk sistemi içerisindeki velayet, vesayet, siciller, vakfiyeler ve nizamnameler gibi kavramlar içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Tanzimat’la birlikte batılılaşmanın da etkisiyle müstakil kurumsal yapılara ve hukuki düzenlemelere geçildiği görülmektedir. Yetim hakları ile ilgili politikala-

rın günümüzde uygulanması ve daha da geliştirilerek yaygınlık kazandırılması gerekmektedir. Osmanlı döneminde yetimlerle ilgili uygulamalarda bazı suiistimallerin veya insan unsurundan kaynaklı problemlerin yaşandığı görülmektedir. Bu sebeple yetimlere ait maddi hakların korunması konusunda Osmanlı'da yaşanan gelişmelerin serüvenini toplu halde görmek ve bu konuda yeni bir bakış açısı kazanmak konusunda bu çalışma bir adım olarak görülebilir.

Kaynakça

- Ağırman, Cemal. (2007). Fert ve Toplumların Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII/2, 9-30.
- Akyüz, Vecdi. (2010). İslam'da yetim: İslam'da yetim hakları ve sorumluluklarımız. İstanbul: İnsani Yardım Vakfı.
- Arı, Abdüsselam. (27 Eylül 2020). "Yetim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Eylül 2020. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/yetim>
- As, İzzettin. (2020). Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam. İstanbul. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana bilim Dalı. s. 167.
- Ayhan, Halis ve Maviş, Hakkı. (2 Ekim 2020). Dârüşşafaka. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/darussafaka>
- Aykut, Esra. (2005). Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bardakoğlu, Ali. (29 Eylül 2020). Vesâyet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/vesayet>
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).
- Bozkurt, Fatih. (Ocak-2012). Yetimi Kolla Malını Korum! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875). *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, 2/3: 69-90.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b.İsmail. *el-Câmi' u's-sahîh*. İstanbul 1413/1992, I-VIII.
- Çanlı, Mehmet. (2002). Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926). *Türkler Ansiklopedisi*. 14/69. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çelik, Yılmaz. (2017). İslam'da Sosyal Hizmetler Hz. Peygamber Dönemi. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çelik, Yılmaz. (2016). Asr-ı Saadette Kimsesiz Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmetler. *İSTEM* 14/28: 369-388.
- Çiftçi, Cafer, (2003/2). Osmanlı Döneminde Bursa'da Eytâm Keseleri. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/5: 82-83.
- Çiftçi, Cafer. (2004). 18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 79-102.
- Dereci, Şeyma. (Ocak-2013). Balkan Savaşları Sırasında Dul, Yetim ve Kimsesizleri Korumaya Yönelik Sosyal Yardım Uygulamaları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 3/5: 191-211.
- Düstür, Birinci tertip ve İkinci tertip: (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>).
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî .es-Sünen. İstanbul 1413/1992, I-V.
- Eroğlu, Haldun. (2007). On dokuzuncu Yüzyılda Yetim Çocuklara Vasî Tayini: Antalya Örneği". *Hacettepe Üniversitesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, Ankara, 50/4: 285-288.
- Eryüksel, Ahmet. (1998). Osmanlı Devleti'nde Dul ve Yetimler. *Şarkiyat Mecmuası* 8, 331-344. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/10436>.
- Göçer, Kenan. (Mart 2017). Bankacılığımızda Tekâmül ve Emlak ve Eytam Bankası. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 3/1: 109-113.

- Gürsoy, Çiğdem. (2017). Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davudpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911). *BELLETTEN* 81: 159-190.
- Gürsoy, Çiğdem. (Ocak 2020). Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Sürdürülebilirliği Hakkında Bir Araştırma". *Belgi Dergisi* 2/19: 2082-2098. Erişim adresi: <https://doi.org/10.33431/belgi.613732>
- Hızal, İsmail. (1995). İlk Sosyal Güvenlik Birimlerden Eytam Sandıkları". IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyum Bildirileri, 29-30 Eylül 1995 Afyonkarahisar: Afyon Belediyesi Yayınları, 7: 286-291.
- İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. es-Sünen. İstanbul 1413/1992, I-II.
- İpşirli, Mehmet. (3 Ekim 2020). Tekâüt. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/tekaut>
- İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil. (2010). (H. 940-942 / M. 1534-1536), haz. Kenan Yıldız; editör Coşkun Yılmaz, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 252 [30b-4].
- Kapıcı, Hikmet Zeki. (2016). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yetim. İstanbul: Kriter yayınevi.
- Karataş, Zeki. (Ocak 2015). Osmanlı Devleti'nde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları. *Sosyal Hizmet E-Dergi Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1/1: 16-31.
- Kaya, Süleyman. (2003). Para Vakıfları Üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1/1: 189-203.
- Kızıldağ, Necla. (2019). Eytâm İdaresi ve 50 Nolu Eskişehir-Sivrihisar İdanat Sandığı Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Koç, Bekir. (2006). İslahhanelerin Finans Olanakları ve İç İşleyişleri". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 20: 185-196.

- Koç, Bekir. (2007). Osmanlı İslahanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2: 113-127.
- Mahmutoğlu, Yakup. (2014). Hasan Basri Çantay'ın "Müslümanlıkta Himaye-i Etfâl" adlı Eserinin Analizi. *Recep Tayyip Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6: 99-131.
- Nuhoglu, Hidayet Yavuz. (10 Ekim 2020). Dârülaceze. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/darulaceze>.
- Nuhoglu, Hidayet Yavuz. (2 Ekim 2020). Dârüleytam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim. <https://islamansiklopedisi.org.tr/daruleytam>
- Özbek, Nadir. (Şubat 1999). II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-ı Âli. *Tarih ve Toplum* 182: 76.
- Özcan, Tahsin. (2004). Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları". *Üsküdar Sempozyumu I, Bildiriler* (İstanbul: Üsküdar Belediyesi. 1/57-67.
- Özcan, Tahsin. (2012). Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıkları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14: 103-121.
- Öztürk, Said. (2 Ekim 2020). Kassâm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kassam>
- Sarıkaya, Makbule. (2007). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti. *Erzurum A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 34: 325-326.
- Şimşek, Mehmet. (Ağustos 1986). Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27/1: 207-220. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000692
- Taş, Yasin. (2019). Osmanlı Döneminde Urfa'da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1900). İstanbul: Hiperlink Yayınevi.
- Taşar, Mustafa. (2019). İslam Hukuk Tarihinde Eytam Sandıkları (Kurumsallaşma Süreci). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemi. es-Sünen. İstanbul 1413/1992, I-V.

Yazıcı, Nesimi. (1995). Tanzimat Döneminde Yetim Mallarının Korunmasına Yönelik Yasal Düzenlemeler ve Bazı Uygulamalar. *Vakıf Haftası Dergisi*, 12: 45-53.

Yazıcı, Nesimi. (2007). Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bir Değerlendirme", *AÜİFD XLVIII/1*: 1-46.

Yıldız, Abdullah Taha. (2007). Kâtip Seyyid Mehmed Nuri Efendi'nin Eytâm Sicillerine Göre Osmanlılarda Yetim Mallarının İdaresi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Elektronik kaynaklar

<https://www.unicef.org/sowc96/2csoldrs.htm>

https://www.unicef.org/media/media_45279.html

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>.